

„Rájöttem, hogy a gyermekvers: műfaj.”

Gyermekirodalom, gyermekírói lét a Rákosi- és a Kádár-éra
belpolitikai átszervezései, ideológiái tükrében, újholdas példákon
keresztül

Visszaemlékezések és tanulmányok tanúsága szerint a legjobb magyar gyermekirodalmi művek részben a cenzúrának „köszönhetőek”, tehát annak ellenére jött létre az ideológiamentes, „igazi” gyermekirodalom, hogy az gyakran – kényszerből – „vörös farokkal” volt megtoldva. Mint ahogy Weöres Sándor *Bóbita* című – az Ifjúsági Kiadónál 1955-ben megjelentetett – könyve is, amely sorsfordító jelentőségű a magyar gyermekirodalom történetében. A *Bóbita* kötetrel Weöres „gyermekköltővé” vált, könyve nyomán divatossá vált a gyermekvers; inspiráló öröksége túlnyúlik az ötvenes éveken, hiszen az olvasók általános elvárási horizontja is megváltozott ezután: ettől kezdve jellemzi a magyar gyermeklíra jelentős részét a zeneiség, a szimultán ritmus, a sajátos rímelés, illetve a változatos képiség. A *Bóbita* utat nyitott többek között az ötvenes években szilenciummal sújtott újholdasoknak is: ekkor kezdett gyerekeknek írni és publikálni például Nemes Nagy Ágnes és Szabó Magda. A Móra Kiadó, amely 1950-ben Ifjúsági Kiadóként alakult meg, a gyermek- és ifjúsági irodalom műfajában szinte egyedülként, az ízlés kiszolgálójaként s egyúttal formálójaként működött csaknem négy évtizeden át, a rendszerváltásig; ezalatt szinte minden magyar nyelvű gyermekirodalmi mű, így az említett szerzők könyvei is, náluk jelent meg. A tanulmány ebbe a folyamatba, illetve ennek a korszaknak, különösen az ötvenes évek politikai-ideológiai mozzanatainak hátterébe nyújt betekintést, anélkül, hogy belebonyolódna a gyermekirodalom – nehezen definiálható, pedagógiai, pszichológiai és irodalomszociológiai aspektusokat feltételező, gazdasági, társadalmi és politikai-ideológiai szempontokkal árnyalt – fogalmának kimerítő körüljárásába, a műfaj létmódjának és történetének átfogó ismertetésébe; inkább arra koncentrál, miként befolyásolta, alakította a magyar szerzők munkásságát és szakmai életét az állami ideológia, a központi elvárások és a cenzúra működése, s ezek következtében miként változott meg a magyar gyermekirodalom mint olyan státusza és minősége.

Előzmények

Az 1945 előtti magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalomról

A gyerekeknek szánt olvasmányok piacra kerülése a 18. század végére tehető, ami összefügg a nők mint olvasók kiszolgálásával (ekkortájt lendül fel ugyanis ennek a célközönségnek mint potenciális vásárlóknak, előfizetőknek a számba vétele), hiszen ők voltak az elsődleges közvetítők (felolvasók, majd „olvasásvezetők”) a gyerekek

számára.¹ Az 1700-as évek előtt maga az olvasás mint művelődési és szórakozási lehetőség is csak egy szűk kör számára volt hozzáférhető, ebbe alapvetően sem a nők, sem a gyerekek nem tartoztak bele, épp ezért nem is készültek kifejezetten a gyerekeknek szánt művek. A 18–19. századra azonban megváltoztak az olvasási szokások,² fellendült a sajtó, illetve műfaji funkcióváltások következtek be (a mese például a 19. század végére átkerült a szépirodalmi kánonból gyermekirodalmi státuszba). A 19. század első felétől jellemző az adekvát szövegek olvastatása, vagyis az, hogy korának megfelelő témájú és nyelvezetű szöveget kapjon a gyerek olvasó. Az „olvasásnak nints ki hasznát tagadná. De az olvasásnak veszélyei is vannak, leginkább napjainkban, midőn nem mindenkinek való könyvek számosan vannak” – fogalmaz Greskovits Ágoston 1836-ban.³ Hogy ki milyen szövegeket látott alkalmasnak, az nézetenként és társadalmi csoportonként eltérő volt.⁴ Kardeván Lapis Gergely ír arról, hogy például Arany János még alig találkozhatott a gyermekirodalom jelenségével (gyermekkora egybeesett a gyermekirodalom fogalom születésével), de két tankönyvjellegű ifjúsági könyvet már ő is olvasott gyerekként, az egyik Raff György *Természettudománya a' gyermekeknek* című munkája Fábián József fordításában, a másik az első eredeti magyar gyermekirodalmi alkotásnak tekinthető, hetvennégy kiadást megért *Hármas kis tükör* Losontzi Hányoki Istvántól.⁵ Mindkettő didaktikus célt szolgált: természettudományi, illetve történelmi ismeretek tankönyvszerű átadását – tehát alapvetően nem szórakoztató és nem szépirodalmi könyvekről van szó.

A magyar nyelvű gyermekirodalom a német mellől nőtt ki, s azért sem virágozott tulajdonképpen a 19. század közepéig, mert akkor hazánkban még a német nyelvű könyvpiac volt erőfölényben, vagyis a nyugati irodalmak gyerekkönyveit a magyar, városi olvasóközönség többnyire német fordításban olvasta.⁶ A magyar gyermekvers születését Bezerédj Amália *Flóri könyve* (1836) című, vegyes műfajú könyvének megjelenéséhez szokás kötni,⁷ amelyben azonban a líra még mindig szolgáló szerepet

¹ Martin LYONS, *A 19. század új olvasói: nők, gyermekek, munkások = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, ford. SAJÓ Tamás, szerk. Guglielmo CAVALLO – Roger CHARTIER, Balassi, Budapest, 2000, 348–380.

² Az 1840-es években 60.000-re, az 1870-es években 100.000-re becsülték az olvasók számát, ennek megfelelően az 1910-es évekre megduplázódott a kiadott könyvek mennyisége, lásd Kovács Máté, *Az olvasóközönség, könyvkiadás, könyvtárak a dualizmus korában = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében*, összeáll. Uő., Gondolat, Budapest, 1970, 77.

³ GRESKOVITS Ágoston, *A' rendes kifejlődés, és a' czélirányos nevelés' alapvonatai*, Tudományos Gyűjtemény 1836/11., 91.

⁴ Erről lásd SZONDY György, *A magyar ifjúsági irodalom gyermekkora*, Protestáns Szemle 1932/6., 398–409.

⁵ KARDEVÁN LAPIS Gergely, *Arany János és a gyerekkönyv problémája*, It 2021/1., 18–47.

⁶ Az eredeti megjelenéshez képest igen későn fordították magyarra Grimm vagy Andersen meséit, néhány mesefordítástól eltekintve a Grimm-mesék első gyűjteményes kiadása 1860-ban jelent meg az Ifjúsági Könyvtár sorozatban *Gyermek s házi regék Grimm után* címmel, Nagy István fordításában (Engel és Mandello tulajdona, Pest, 1861). *Andersen meséi* pedig 1856-ban jelentek meg először, Szendrey Júlia fordításában (Lampel, Budapest, 1856).

⁷ Verses ima, erkölcsi maximák és szótárgoló olvasmány is található benne. „Ennek a könyvnek minden versikéjét, minden mondatát elejétől végig olvastam százszor, meg százszor, kicsi agyamban vittem az iskolába minden betűjét, képecskéjét. Ez maradt jó sok esztendeig legkedvesebb könyvem, az én gyermekkoromnak egyetlen jó gyermekkönyve” – írta róla Benedek Elek. Lásd BENEDEK Elek, *Édes anyaföldem! Egy nép s egy ember története*, bev. BENEDEK Marcell, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 58.

töltött be, a pedagógiai intenció volt az elsődleges. Nem sokkal későbbi Petőfi Sándor *Arany Lacinak* (1847) című verse, amelyből jól látszik, többnyire hogyan fogta fel a korszak a gyerek–felnőtt viszonyt. „A magyar gyerekliira első korszaka egy iskolás alaphelyzetre épül, a tanító bácsi/néni, vagyis az okos felnőtt beszél a tudatlan kisgyerekhez tanulságos dolgokról. Mindmáig születnek ilyen versek, de ennek az alap-típusnak dominanciája szerencsére megszűnt a 20. század elején.”⁸ A szabadságharc utáni évtizedben, Arany tanársága idején, az előzményekhez képest nagy változáson megy keresztül a gyermekvers műfaja.⁹ Ennek ellenére 1858-ban Vajda János még mindig arról panaszkodott, hogy a „saját nemzeti irodalommal bíró országok között sehol e világban oly csekély szerepet nem foglal el az ugynevezett gyermekirodalom mint épen hazánkban”.¹⁰

A magyar gyermekirodalom első korszaka az 1860-as évekig tartott; szimbolikusan a tizennyolc éves Arany László *Eredeti népmesék* című gyűjteményének megjelenésétől (Heckenast Gusztáv kiadása, Pest, 1862) számítható a második korszak. A szimbolikus korszakzáró pedig Benedek Elek 1888. február 9-i, képviselőházbeli felszólalása a gyermekirodalomról.

Az ifjúsági és gyermeklapok műfaja az 1870-es években lendült fel Magyarországon – az elsők között említhető a Kis Lap (Athenaeum-kiadás), a Hasznos Mulattató (Légrády-testvérek kiadása) vagy a Lányok Lapja (Athenaeum) – az elsőt Ágai Adolf szerkesztette, az utóbbi kettő Dolinay Gyula lapja volt. 1889-ben alapította Benedek Elek és Pósa Lajos Az Én Újságomat, amely piacvezetőként szemléletével befolyásolta aztán a többi lapot is, amelyek hozzá idomultak. Programjának lényege, hogy a gyermekköltőnek mindig derűvel, szeretettel kell közelítenie a gyerekhez, és gyermekszemmel nézni a világot, nem pedig tanmesékkel, közvetlen didaxissal nevelni. Azonban „egyről nem szabad különösen megfélemlenie a gyermekköltőnek: ez a nemzeti szellem. Bármiről ír, bármiről zeng: a nemzeti géniusz csókja csillogjon minden sorában... Szívja magába mindazokat a szokásokat, erkölcsöket, sajátos vonásokat, melyek nemzetének természetéből kiadnának. Akkor lesz belőle fajáért lelkesülő, hazáját szerető s érte élni tudó s halni kész ifjú, férfi.”¹¹ A századvégi, általános nyelvi nacionalizmus, a magyar nyelv és kultúra programszerű jelenléte a gyermekirodalomban is a kiegyezés előtti idők németesítési gyakorlatára adott válasz volt.

A századforduló idején az egyik legfontosabb fórum az egészen 1944-ig megjelenő Én Újságom című képes gyermeklap volt színvonalas, sokoldalú, modern gyűjteményként; 1931-től miniszteri rendelet kötelezte az iskolákat számainak beszerzésére. Tartozott hozzá egy könyvsorozat is, Az Én Újságom könyvei – Singer és Wolfner puhatáblás kiadói sorozatának a darabja volt például Kosáryné Réz Lola *Meszes Palkó* (1928) vagy Benedek Elek *Elek apó meséi* (1932) című könyve is. A 20. század

⁸ KOMÁROMI Gabriella – RIGÓ Béla, *Szövegek metamorfózisa és vándorlása a gyermekirodalomban = A magyar irodalom története, III.*, szerk., SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András, Gondolat, Budapest, 461–471.

⁹ Lásd erről KARDEVÁN LAPIS, *I. m.*, 24.

¹⁰ [VAJDA János] *Kiáltó szó. Gyermekirodalom, Nővilág* 1858. február 7., 86.

¹¹ PÓSA Lajos, *Hogy kell írni a gyermekeknek?*, Magyar Salon 1890/12., 138–139.

első felének kiadói, néhány monopol részvénytársaság, mint a Singer és Wolfner,¹² a Franklin (korábbi Heckenast), a Révai, az Athenaeum, a Szent István Társulat vagy a Légrády adták ki a legtöbb gyermekkönyvet, de mellettük független, kis kiadók is működtek, illetve egyesületek, társaságok, testületek szintén adtak közre gyerekeknek szánt könyveket.

A magyar gyermek- és ifjúsági irodalom első nagy korszaka a múlt századfordulóig tartott; Móricz Zsigmond *A török és a tehenek* című, 1906-os versének születésével szokás megjelölni a második korszak kezdetét, amely pedig az első világháború végéig húzódott, akkortól számolhat az utókor egy újabb cezúrával.¹³ Hermann Zoltán felosztása szerint a nagyjából 1920-tól 1949-ig tartó időszak az „Állami és egyházi ideológiák vs. ellenkánonok 1.” címszóval írható le, ezt pedig az „Állami ideológiák vs. ellenkánonok 2.”-időszak követte a rendszerváltásig.

A magyar (gyermek- és ifjúsági) irodalom átszervezése a második világháború után

A második világháború utáni néhány év kinyílással, forradalmi változásokkal kecsegtetett, számos folyóirat alakult, indult újra vagy újult meg ekkor (Válasz, Forum, Vigilia, Újhold, Magyarok, Társadalmi Szemle, Szivárvány, Pedagógus Értesítő stb.), s megjelenhettek olyan verseskötetek is, amelyek az előző években nem (mások mellett Pilinszky Jánosé vagy Nemes Nagy Ágnesé). Azonban hamar újabb, a könyvpiac és a szépirodalom szabadságát tekintve a háborús időszaknál is rosszabb, direkt, erőszakos bezárulás következett az 1947-es, csalással megnyert „kékcédulás választások” következményeképp. A Magyar Kommunista Pártnak (MKP) a negyvenes évek végére sikerült felszámolnia a többpártrendszert (a Szociáldemokrata Párt beolvasztásával létrehozni a Magyar Dolgozók Párját), ami évtizedekre meghatározta a magyar kultúra (finanszírozás) és az irodalom sorsát is: a párt hamar fogatosította intézkedéseit a könyv- és folyóiratkiadás területén, a diktatórikus rendszer pedig kitermelte a maga pártfogoltjait és ellenfeleit.

A Szivárvány című lap például 1946 júniusában jelent meg először, Kéthly Anna felelős szerkesztésében és Szirmai Rezső szerkesztésében. A nők társadalmi és kulturális helyzetével (s ennek folyományaként a gyerekekkel, gyerekneveléssel is) foglalkozó képes hetilap első számának címlapján a híres karmester, Toscanini szerepelt az unokájával a zongora előtt, „a Maestro az emigrációban szerzett művére, a »Békehimnuszra« tanítja kicsi unokáját” – olvasható a képfelirat, egy lappal később pedig az látható, amint „Nagy Ferenc miniszterelnök betűvetésre tanítja fiát, Lacit.” (Ebben

¹² Erről és a korszak általános (gyerek)könyvkiadási helyzetéről részletesebben lásd NÉMETH Luca Anna, *A Singer és Wolfner Kiadó gyermekkönyvkiadási és hirdetési tevékenysége a századfordulón 1888–1920*, Magyar Könyvszemle 2018/4., 411–443.

¹³ Ez volt a „Kétnyelvűség és nevelési narratívák korszak”, majd ezt követte a „Népiesség és későromantika” (1861–1888), aztán az „Intézményesülés és a nyitott könyvpiac” korszaka (1888–az első világháború végéig). Lásd HERMANN Zoltán, *Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez = Mesebeszéd. A gyermek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerk. HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán – MÉSZÁROS Márton – SZEKERES Nikolett, FISZ–Minerva, Budapest, 2017, 31.

a számban szerepelt Karinthy „Fricike” *Az emberke tragédiája* című, híres verse is.) A lap 1948 augusztusáig jelenhetett meg. Az 1946-ban alapított Újhold szintén megszűnt 1948 nyarára, de nemcsak a friss lapok tűntek el az évtized végére, például az 1894 óta létező, utóbb például Kassák Lajos által szerkesztett Új Idők című társadalmi, szépirodalmi, művészeti és kritikai képes hetilapnak is csupán 1949-ig jelenhettek meg számai. A továbbiakban elsősorban a Csillag, az Irodalmi Újság és a Művelt Nép szolgálta a párt kulturális akarátát. E lapokon túl 1949 után például az alábbiakat indították útjukra: Család és iskola, Világ ifjúsága, továbbá Szovjet Kultúra, Szovjet Ifjúság, Szovjet Művészettörténet, Szovjet Nyelvtudomány. A külön minisztériumot kapott Révai József ezt írta a Szovjet Kultúra első számában: „A Szovjetunió szocialista kultúráját, a világ leghaladóbb kultúráját akarjuk megismertetni a magyar néppel... Arra van szükség, hogy folyamatosan ismerkedjünk ezzel a kultúrával, hogy lehetővé tegyünk a szerves és állandó hatást... A Szovjetunió többet ad nekünk, mint amennyit mi adunk és adhatunk neki – és ez vonatkozik gazdaságra és kultúrára egyaránt.”¹⁴

1944 végén alakult meg a Demokratikus Ifjúsági Szövetség (DISZ) az MKP kezdeményezésére, majd 1948-ban beolvadt más szervezetekkel együtt a Magyar Ifjúság Népi Szövetségbe. 1945-ben megalakult a Magyar Írók Szövetsége is, de 1949-ig nem volt különösebb szerepe, a Magyar Művészeti Tanácsnak annál inkább. Az Írószövetség tagjai 1949-től viszont jól jártak – legalábbis azok, akik tagok maradhattak egy megalázó tagfelülvizsgálati folyamat után –, Révai József vezetésével nemcsak havi jövedelmük, de kiadási lehetőségük is könnyebben lett. Jellemző a kor aránytalanságaira, hogy 1945 és 1955 között Illés Béla művei több mint 1.000.000, Szabó Páléi több, mint 300.000, Déry Tiboréi 124.300 példányban jelentek meg, míg például Szabó Lőrincéi 3000 példányban. A legnagyobb példányszámú klasszikus Móricz Zsigmond volt, vele szemben például Babits Mihályt ki sem adták.¹⁵ 1948–49-ben a két évtizede létező Baumgarten-[magán]díjat „felváltotta” az állami Kossuth-díj,¹⁶ amelyet a tudomány, művészet és irodalom megbecsültjei mellett azoknak is kiosztottak, akik a szocialista termelőmunkában kiváló teljesítményt nyújtottak.¹⁷ 1950-ben megalapították a József Attila-díjat is, kiemelkedő irodalmi tevékenységekért járó állami díjként.¹⁸ 1951-re az írószövetségi tagság tizenhárom százaléka kapott valamilyen állami irodalmi díjat vagy kitüntetést, ami önmagában is árulkodik a belterjességről. „Az írók 1951-re államilag lebontott tématerv szerint gyártották

¹⁴ RÉVAI József, *Tanuljunk a szovjet kultúrától = Uő., Irodalmi tanulmányok*, Szikra, Budapest, 1950, 270–277.

¹⁵ STANDEISKY Éva, *Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom*, 1956-os Intézet, Budapest, 2005, 167.

¹⁶ Nemes Nagy Ágnes az utolsó Baumgarten-díjasok között volt, az utolsó átadás előtti évben, 1948-ban (a Kossuth-díjat csak 1983-ban kapta meg). Weöres Sándor a 30-as években volt Baumgarten-díjas (1935-ben jutalmat, 1936-ban díjat kapott), és 1970-ben nyerte el a Kossuth-díjat.

¹⁷ Az 1948-ban alapított díjnak az ötvenes években három, illetve négy fokozata is volt, 1977-től (újra) kettő. 1963-tól már csupán kulturális és művészeti alkotó tevékenységért osztották ki.

¹⁸ Az első évben több mint húszan megkapták (mások mellett Somlyó György, Nagy László, Lányi Sarolta, Kuczka Péter, Karinthy Ferenc, Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Kardos László vagy Devecseri Gábor). 1977-ig három fokozata volt.

verseiket, drámáikat, regényeiket. Ezt az irodalmat megcsúfoló tevékenységet úzta többek között Zelk Zoltán és Devecseri Gábor, Benjámín László és náluk jóval visszafogottabban Illyés Gyula” – véli Standeisky Éva.¹⁹

Ez az időszak tehát a pártállami átszervezésekről szól, ennek jegyében létrehozták az Országos Könyvhivatalt, majd a Könyvbizottságot is.²⁰ A Könyvhivatal egyik első feladata a könyvárak szabályozása volt. Az újrászervezett könyvpiac kialakítását az Árhivatallal együtt végezte, s ezt még jóvá kellett hagynia a Gazdasági Tanácsnak. Tót Károly, a Nyomdaipari Igazgatóság egykori igazgatója utólag azt vallotta, hogy „[b]izonyos kiadványokat a Könyvhivatal leiltott, ami [...] természetesen nem hiba, viszont az, hogy kettősség keletkezett, miután a miniszterelnökségi sajtóosztály bizonyos könyveket engedélyezett, a Könyvhivatal viszont a könyvek megjelenése után tiltott le könyveket s ez súlyos károkat okozott.”²¹ 1948 végére a párt Agitációs és Propaganda Bizottsága²² felülvizsgálta e szervek működését, a Könyvhivatal megszűnése után tevékenységének egy részét a Népművelési Minisztérium vette át, amelyet 1949 közepén hoztak létre.²³ Az irodalmi életet ettől kezdve a Népművelési Minisztérium Irodalmi Főosztálya irányította és felügyelte. Először is elválasztották a kiadókat a nyomdaktól, majd államosították őket; a szovjet mintára zajló átszervezések fókuszában a központi irányíthatóság állt – aminek érdekében az egyes kiadókat profilírozni kezdték, azaz megszabták, melyik kiadó milyen tevékenységgel foglalkozzon. Ennek köszönhetően jobban el lehetett osztani a lektorokat, cenzorokat és egyéb kádereket, szakértelmüknek megfelelő helyre. Az alábbiak szerint kategorizálták a kiadókat:

1. Szépirodalmi Könyvkiadó: jelenkori és klasszikus magyar, népi demokratikus és haladó nyugati szépirodalom;
2. Új Magyar Könyvkiadó: szovjet és orosz szépirodalom;
3. Művelt Nép Könyvkiadó: népszerű ismeretterjesztő irodalom, természettudomány, történelem, politikai irodalom egy része és szakkönyvek (a Népművelési Minisztérium igényei szerint);
4. Ifjúsági Könyvkiadó: gyermek- és ifjúsági irodalom, DISZ politikai kiadványai.²⁴

¹⁹ STANDEISKY, I. m., 168.

²⁰ Lásd BELLA Katalin, *A Szépirodalmi Könyvkiadó története 1950–1956*, doktori disszertáció, ELTE BTK, Budapest, 2016, 29.

²¹ Lásd *Uo.*, 29.

²² A bizottság továbbra is működött, a Kulturális Osztály később, 1967-től Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztály lett.

²³ Az első Oktatásügyi Minisztérium 1953. július 4-ével jött létre, miután összevonták az addigi Felsőoktatási Minisztériumot a Közoktatásügyi Minisztériummal. Ez a minisztérium 1957. január 1-jével szűnt meg, amikor összevonták a Népművelési Minisztériummal. Jogutódja a Művelődésügyi Minisztérium lett. 1974. június 21-én a Művelődésügyi Minisztérium kettévált: így jött létre a második Oktatásügyi Minisztérium, illetve a Kulturális Minisztérium. 1980. június 27-én az Oktatásügyi Minisztériumot és a Kulturális Minisztériumot ismét összevonták Művelődési Minisztérium néven.

²⁴ „Az átszervezés után a négy vállalat kapacitásának felső határa kb. évi 9.000 ív lett a következő megoszlás szerint: Szépirodalmi könyvkiadó, 3700 ív, Új Magyar könyvkiadó, 1600 ív, Ifjúsági könyvkiadó, 1200 ív, Művelt Nép könyvkiadó, 2300 ív.” BELLA, I. m., 57.

Ennek megfelelően 1950. július 21-én megalapították az Ifjúsági Könyvkiadót (a Móra Kiadó jogelődjét), melynek feladata tehát elsősorban a gyermek- és ifjúsági irodalom kiadása volt. Előbb rövid ideig Földeák János, majd megbízottként Komjáthy István volt a vezetője, 1951-től 1963-ig pedig Fazekas Anna. Az Ifjúsági Kiadónál olyan, mára klasszikussá vált könyvek jelentek meg, mint a *Kincskereső kisködmön*, a *Légy jó mindhalálig*, Benedek Elek: *Magyar népmesék*, Illyés Gyula: *Hetvenhét magyar népmese*, *Mesebolt*, Arany Lacinak, *A Pál utcai fiúk*, *Tanár úr kérem* vagy a kiadóvezető verses meséje, az *Öreg néne özikéje*, s elindult Szepes Mária Pöttyös Panni-sorozata is. A kiadó az 1956-os forradalom utáni viszonylagos enyhülésben, 1957-ben²⁵ felvette Móra Ferenc nevét.

Közben, 1953-ban Rákosi Mátyás után Nagy Imre került a miniszterelnöki székbe, illetve menesztették Révai Józsefet. Révait a Népművelési Minisztériumban Darvas József váltotta, de ténylegesen a pártközpont Agitációs és Propaganda Osztálya irányította a kultúrát, Horváth Mártonnal az élén (aki továbbra is kikérte Révai, s egyúttal Rákosi véleményét).²⁶ A szocialista propaganda módszeresen, kidolgozott tervekkel igyekezett hatni minden korosztályra a társadalom (át)nevelése érdekében, így a gyerekekre is. A párttagok nemzetközi gyermekvédelmi konferencián vettek részt, magyar gyermekkonferenciát tartottak, kitüntetések osztoztak sokgyerekes anyáknak. Darvas mint közoktatási miniszter az egyik, 1951-es konferencián szavazta, hogy a magyar gyermek- és ifjúsági irodalom „legfőbb hibája”, hogy „még mindig nagyon kevés az, amit írunk a gyermekek, az ifjúság számára alkottak.”²⁷ Talán ez lehetett az egyik oka annak, hogy – szemben a keleti blokk többi országával, amelyekben az elhallgattatott írók legfeljebb fordíthattak, gyerekeknek sem írhattak – Magyarországon engedtek számos olyan író, költő gyermekirodalmi műveket írni, akik más alkotásaikat nem publikálhatták.

Érdemes megjegyezni, hogy a propaganda, különösen a 20. század második felétől, nemcsak az irodalomra terjedt ki, azonnal terjeszkedett mindenféle – a tömegek által elérhető – médium irányába, ennek érdekében lehetett az első, 1945 augusztusában, kisajátítással államosított magyarországi magáncég a nagyjából 1200 főt alkalmazó MTI-Magyar Rádió.²⁸ (Megjegyzendő, hogy ez még jóval a Rákosi-kormány előtti ideiglenes, „Miklós-kormány” alatt történt.)²⁹ A Magyar Rádió és Televízióban később a Gyermek- és Ifjúsági főosztály foglalkozott azzal, mi legyen a rádióban és

²⁵ 1950 és 1957 között Vasvári István volt az ifjúsági lektorátus főszerkesztője, őt Janikovszky Éva követte ifjúsági főszerkesztőként (1964–1981).

²⁶ STANDEISKY, I. m., 208.

²⁷ *Sokgyermekes anyákat tüntettek ki a Gyermekvédelmi Konferencián*, Világosság 1951. július 2., 3.

²⁸ BUDA Attila, *A vas és az acél országa = Munkás, paraszt, értelmiség, munkaverseny lázában ég! Agitatív antológiaköltészet Magyarországon 1945–1956*, szerk. L. SIMON László, Korona, Budapest, 2002, 14.

²⁹ Rákosi azonban már jelen volt a politikai színtéren, a rádió szimbolikus, május 1-jei újraindulása alkalmából ünnepi beszédet is mondott. A hallgatókat a megbízott vezető, Ortutay Gyula köszöntötte, aki beszédében háláját fejezte ki a Szovjetunióknak és Sztálinnak, és biztosította a közönséget arról, hogy „a haladás” és „az emberiség” eszméjét követik majd. Lásd továbbá: SIMÁNDI Irén, *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1945–1948*, Gondolat, Budapest, 2012.

a tévében, az osztály feladata természetesen a „gyermek és ifjúsági nézők szocialista nevelését szolgáló műsorok szervezése és megvalósítása” volt.³⁰ A manipuláció tehát a kisgyermekkorban kezdődött: a legkisebbeket didaktikus mesékkel, gyerekkönyvekkel és gyerekműsorokkal igyekeztek befolyásolni, amelyek gyakran különösebb áttételt sem alkalmaztak, hanem kifejezetten Leninről, Sztálinról, Rákosiról szóltak. Az 1952. évi IV. törvény 75. § (1) bekezdése a szülőt kötelezte is arra, hogy a propagandának megfelelő jó példákat és magatartásokat mutasson gyermekének: „Biztosítani kell a gyermek szocialista szellemben történő nevelését” – olvasható a házasságról, a családról és gyámságról szóló törvényben.

Gyermekíróvá válás a Rákosi-érában – bepillantás néhány újholdas sorsába

Amikor Nemes Nagy Ágnes és férje, Lengyel Balázs a „kozmosz tavasz” (1945–1948) után 1948 őszén hazaértek csaknem egy éves külföldi utazásukról, a határon elvették az útlevelüket. 1949-re újabb bezárulás következett, éppen akkor, amikor egy-kötetes szerzőként már elindultak a pályán – Nemes Nagynak 1946-ban jelent meg a *Kettős világban* (Újhold) című verseskötete, Lengyelnek pedig 1948-ban a *mai magyar líra* (Officina) című irodalomtörténeti munkája. A negyvenes évek közepén a Belügyminisztériumban is dolgozott Lengyel 1950-től alkalmi szerkesztésekből, fordításokból és ifjúsági irodalom írásából élt. 1952-es *A szebeni fiúk* című ifjúsági, 1848–49-ben játszódó történelmi regénye, amelyből 1953-ban rádiójáték is készült, 1955-ben pedig az 1500-as évekbeli török hódoltság idején játszódó *Ezüstgaras* című ifjúsági regényét adták ki. Újabb szakkönyve azonban sokáig nem jelenhetett meg, még a hatvanas évek közepén is hiába kérelmezte esszékötetete megjelentetését – egy 1965-ös jelentésben az olvasható, hogy a „Magvető szerint az Újhold-kör ideológiai felfogása ma sem szűnt meg náluk [ti. Nemes Nagynál és Lengyelnél], vannak levehetetlen előítéleteik”³¹ –, sőt, végül egészen 1972-ig várnia kellett. Ehhez hozzátartozik az is, hogy az 1956-os események után 1957 elején rövid időre, az Írószövetség és az Újságíró Szövetség felfüggesztése után, börtönbe került, mint az „ellenforradalom” előkészítője. Lengyel így emlékszik vissza a publikációs nehézségekre:

Kádárék általában a szerepet játszott, politikus alkatú írókat ütötték, őket börtönözték be. Legfőképpen azonban egyszerű, névtelen embereket, munkásokat, értelmiségieket tartóztattak le, és ítélték halálra; míg teljes képmutatásukban a neves írókat – kitüntették. Így lett 1957-ben például Kossuth-díjas Németh László, Szabó Lőrinc, Fülep Lajos. (Csak zárójelben jegyzem meg, Kassák Lajos akkor elutasította az Aczél által felkínált díjat.) Idővel, egy-két éven belül a Rákosi miatt hallgató írók nagyobb része is nyilvánosságot kapott; megjelent Weöres, Kassák,

³⁰ Lásd MR ÁV Noémi, *A tévémaci tudatformáló szerepe*, Médiakutató 2009/2. https://www.mediakutato.hu/cikk/2009_02_nyar/01_tevemaci_allamszocializmus/ (Hozzáférés: 2022. november 21.)

³¹ TÓTH Gyula, *Feljegyzés Siklós elvtársnőnek*, 1965. december 14. = *Írók pórázon. A Kiadói Főigazgatóság irataiból, 1961–1970*, szerk. Uó. – VERES András, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 1992, 3319–320.

Jékely, Kálnoky, Ottlik, Mándy, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes, Rába, Szabó Magda, még Mészöly Miklós mesekönyve is. És persze más, különböző irányzatú, értékes írók könyvei is; feltétel csupán az volt: simuljanak bele az „irodalmi egységbe”. Hogy miként lehetett az egységbe belesimulni? Íme egy példa. Pilinszky János verseinek kéziratát Illés Endre a legmagasabb pártkritikusokkal (Pándival, Királlyal és Szabolcsival) olvastatta végig. A kötet kiadásához hozzájárultak ezek az ideológiai irányítók, de csak azzal a feltétellel, hogy Pilinszky írjon még egy antisziszta verset. Ezt Pilinszky kínna, de gyönyörűen meg is írta. Ám ez sem volt elég. Domokos Mátyás mondja el, hogy Illés Endre azzal nyújtotta át a kéziratot a képszerkesztőknek: „De aztán nehogy szép könyvet csináljatok belőle.” Becsületükre mondom, csúnya könyvet azért sem csináltak.³²

Nemes Nagy az 1950-es évek végéig a közoktatásügyben dolgozott, gyakorlótanársága után (az Erzsébet Nőiiskolában volt tanárjelölt, 1944-ben tette le a pedagógiai szakvizsgát) 1945-től pedagógusként (a Petőfi Sándor Gimnáziumban például Tandori Dezső magyartanáráként), illetve szerkesztőségi tagként (a Tankönyvkiadónál vagy a Köznevelés című lapnál).³³ A *Kettős világban* (1946) című első kötete után egészen 1957-ig nem jelenhetett meg új verseskötete (a második a *Szárzavillám* volt), jobbára csak műfordítóként és gyermekíróként publikálhatott: „A Rákosi-korszakban a néma túlélésre törekedtünk. Többen – a publikálás lehetőségétől megfosztott írók-költők, akkori fiatalok – összebújunk, mint birkák a jégesőben. Egymás műveit olvastuk, bíráltuk. Sokat játszottunk, ha fekete humorral is, de neveltünk. Legtöbbünknek a gyerekirodalom meg a műfordítás volt a menedék. Én éppen most, az életműkötetek rendezése során állapítottam meg, hogy többet fordítottam, mint Babits Mihály.” – fogalmaz Nemes Nagy.³⁴ Ugyan gyermekirodalmi könyvet sem publikált ekkoriban, de később, a hatvanas-hetvenes években kiadták számos, gyerekeknek szóló könyvét: a Móránál jelent meg az *Az aranyecset. Keleti mese* (1962), a *Lila fecske* (1965) vagy a *Nyúlanyó húsvétja* (1968), később a *Mit látunk az utcán?* (1974), a *Mennyi minden* (1975) és a *Bors néni könyve* (1978), majd a gyermekversek és fordítások összegyűjtött kötete: a *Szökőkút* (1979). Ebben biztosan közrejátszott az is, hogy egykori férje, Lengyel Balázs 1963-tól 1981-ig a Móra Könyvkiadó szerkesztője volt. Lengyel egy 2003-as levelében így emlékezett vissza erre az időszakra:

Ottlik fordításokból élt, mi főleg a gyerekirodalomból. (A *szebeni fiúk*, *Ezüstgaras*, *A török Magyarországon* – nem vagy alig hihető, ezek több kiadás után ugyan, de 500 000 példányos írásként voltak. (No, nem sok pénzzel.) Nemes Nagy Ágnes gyerekverseket írt, meg fordított. |: Pl. Victor Hugo válogatott versei, *Vándorévek* kötet

³² LENGYEL Balázs, *Francia ablak. Az 50-es évek irodalmi atmoszférájáról* [1997] = Uő., *Ki találkozik önmagával? Tanulmányok, emlékezések, naplójegyzetek*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2001, 105.

³³ Erről részletesebben lásd PATAKY Adrienn, *Menedék és hivatás. Nemes Nagy Ágnes és az iskola*, Irodalmi Magazin 2019/3., 61–66.

³⁴ „Micsoda orvos mely ígéje ment meg?”. Földes Anna interjúja = NEMES NAGY Ágnes, *Az élők mértana. Prózai írásként*, II., Osiris, Budapest, 2004, 464.

:| Saját felnőtt műveit kiadni nem lehetett. 1948-ban írtam *A magyar líra* című könyvemet, |: agyonverték |:| 1972-ig tanulmánykötetet nem írhattam. Csak a *Vigiliában*, Rónay György lapjában, aki protestáns létünk ellenére publikált bennünket. [...]

Szóval, igen nehezen éltünk. [...]:| 13 évig nem volt állásom |:| [...] Ágnes egy darabig tanított a Petőfi Gimnáziumban, de ő is szabadúszó lett. Ágnes cikkeit megtalálhatja a *Köznevelés* számaiban 46-ban 47-ben N. N. Á. monogrammon.³⁵

Az ötvenes évek elejét megnehezítették a lakhatási szabályozások is: akinek volt lakása, az sem feltétlenül élhetett benne, ugyanis – írja Nemes Nagy – a „Rákosi-rendszerben csak bizonyos mennyiségű négyzetmétert birtokolhatott valaki. Mikor anyám meghalt [1951 januárjában], Éva húgom férjhez ment, jogosulatlanok lettünk a lakásunkra (három szoba, hall). Tehát albérlőket tartottunk. Kellott is a pénz, szegények voltunk, mint a templom egere. A lakás szép volt, vagy szép lett volna, ha képesek vagyunk rendben tartani, kijavítani a háborús károkat, berendezni. Hajóorr-lakás: hosszabb oldala a Kékgyöly utcára, rövidebb a Jakobinusokra, Vérmezőre, a Várra, mindenütt a budai hegyekre nézett.”³⁶ A méltánytalanságokról nem hallgató³⁷ és az erkölcsi meghasonulást okozó felkéréseket a következménytől vissza nem riadva elutasító³⁸ Nemes Nagy nem véletlenül nem jegyezte Rákosi-verseket, így fogalmazott: „ez volt a koncipiált pereknek, a kitelepítéseknek, az úgynevezett törvénytelenéseknek a korszaka. Ilyesféle dolgok történtek velünk: éjszaka fél kettőkor szól a csengő. Rémülten megyünk az ajtóhoz, ki az, mi az? A postás. Az hozott egy táviratot, amelynek szövege: »Rákosi-ódádat három nap múlva várjuk. Írószövetség.«”³⁹ Az életutat tekintve, vallomások jellegéből adódóan beszédes Nemes Nagy 1955. október 2-re datált, életében kiadatlan, *Kísértés* című verse, főleg annak első négy sora: „Jön a karácsony, és a Kisded. / Én is gyermeket akarok. / Azt-e? vagy tán valami mást? / Politikai változást?”, illetve az alábbi sorok: „Erényes voltam, az igazi, / gerincem egyenes maradt, / ki is bökte az életem / oldalát mindig – jaj nekem / [...] tűrj, tűrj tovább.”

Szabó Magda a harmincas évek végétől írt verseket, első, 1947-es kötetét (*Bárány*) Lengyel Balázs szerkesztette. 1949-ben újabb versei jelentek meg *Vissza az emberig* címmel. 1945-től 1949-es elbocsátásáig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkatársa volt, a férje, Szobotka Tibor pedig ezalatt a Magyar Rádiónál dolgozott, ahonnan 1950-ben menesztették. 1957-ig mindketten tanárként vagy épp szerkesztői és adminisztratív aprómunkákból tartották el magukat és egymást, ami egy író-alkotó pár számára a büntetés erejével bírt, és rossz anyagi helyzettel járt: „Lírai tárgy lett apadó húsom / és két kanál rántott leves ebédem?” – írja az ötvenes évek elején a *Válasz „Petőfinek”* című versben Szabó Magda, aki megfogadta, hogy ha költőként

³⁵ Lengyel Balázs – Hernádi Máriának, [Budapest], 2003. április 12. = „láthatatlan selyemsál a számon.” *Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs leveleiből*, s. a. r. BUDA Attila – PATAKY Adrienn – TÜSKÉS Anna, Gondolat, Budapest, 2019, 231–232. A |:| filológiai jelek azt jelölik, hogy a közöttük szereplő szöveg utólag lett beillesztve.

³⁶ NEMES NAGY Ágnes, *Négyen – 1956-ban = Uő.*, *Az élők mértana*, II., 174.

³⁷ Lásd például Aczél Györgynek írt levelét 1977 júliusából = „láthatatlan selyemsál a számon”, 137–139.

³⁸ Lásd *Látkép, gesztenyefával. Kabdebó Lóránt interjúja = NEMES NAGY, Az élők mértana*, II., 233.

³⁹ Uő.

hallgatásra ítéli a rendszer, akkor nem lesz többé költő: saját bevallása szerint legalábbis ezért kezdett prózaírásba, illetve gyerekeknek szánt művek alkotásába. Illetve így vallott később: „műfajt váltottam, mert fuldokoltam már a saját verseim keserves világában.”⁴⁰ Szabó Magda szintén 1957-ig nem publikálhatott újabb kötetet, akkor jelent meg a *Ki hol lakik?*, majd a következő évben a *Bárány Boldizsár*, mindkettő gyerekkönyv. 1958-ban azonban kinyíltak számára a lehetőségek, egy évben került piacra a *Freskó* (regény), a *Mondják meg Zsófikának* (ifjúsági regény), illetve a *Neszek* (versek). A *Freskó* 1953-ban keletkezett, a kéziratot állítólag rejtegette a szerző, az a szüleinél, illetve másutt is „[...] bujdosott, Lengyel Balázsék, Kálnoky, Ottlik őrizték, mikor kihez került, úgy éltünk, rejtegetett alkotásainkkal akkor, mint a *Vörös Pimpernel*, amit én írtam, azt életveszélyes volt elolvasni is.” – teszi hozzá a kiadástörténethez, némi túlzással Szabó Magda.⁴¹ Az egykori újholdasok közül talán Szabó Magda lett a legnépszerűbb, nagy figyelmet kapott, és nemcsak az olvasóktól, az 1957 utáni évtizedekben csaknem évente jelentek meg regényei. 1978-ban megkapta az állami Kossuth-díjat – ebben az időszakban a támogatott szerzők közé sorolható, Király István és Aczél György is patronálta.⁴² A rendszerváltás után, 1995-ben megjelent, *Szüret* című könyve végén, a függelékben szerepeltetett négy költeményt *Megtalált versek az ötvenes évek elejéről* címmel, néhány rövid részlet ezekből jól mutatja akkori álláspontját, szarkazmusát és kiábrándultságát: „Verset kívánok tőlem? Elkeverjem / egyforma hangotokkal hangomat? / Nem félték, hogy a rím csikordul, [...] Költők, mi lesz, ha én is dalba kezdek, / és megbomlik a konzonánca? [...] Megbűdösödik az ambrózia, / ha a kórusba én is beüvöltök” (*Az Írószövetség felhívására*); „Sovány vagy és nem alszol. Szúr belül / a szó, a Szó! mi íratlan marad [...] Ó hallgatás, egyetlen fegyverem, / te messzebbre hangzol, mint a sikoltás. / Csak mostohánk ez ország, mostohánk / tán meg sem ériük már, hogy a nevünket / úgy mondja ki, mint édesgyermekét” (*A madár fiaihoz* [mottója: Újhold-beli barátainak]); „vállald, ahogy mi, a rántottlevest, / és vállald az iszonyú hallgatást!” (*Válasz „Petőfinék”*); „Hogy szúr ez a korszak! Hogy fel ne sikoltsak / eltömi öklöm a számat. / Egy körbe futok, mint a mókusok / egy óriási kalitkában [...] Börtön ez a föld, ahol éltem előbb, / és nincsen rés a falában.” (*Európa, utolszor*).

Az újholdasok között tartható számon Weöres Sándor is, aki a harmincas évek elejétől publikálta verseit – s e politikai-hatalmi gesztusokat kontextusba helyező szövegben nem mellőzhető a tény, hogy Weöres a diktátorról is írt egy háromsorost *Hitler* (1933) címmel. Későbbi munkásságára, életművének egészére ugyanakkor nem jellemző az efféle szövegek írása, sőt, a kánon kifejezetten apolitikus költőnek tartja.⁴³ Az ötvenes évekre Weöresnek már tucatnyi könyve megjelent, a *Hideg van* (1934) című

⁴⁰ SZABÓ Magda, *Koncentrikus körök = Uő., Kívül a körön*, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 515.

⁴¹ ACZÉL Judit, *Hit és korszerűség. Interjú Szabó Magdával*, Jelenkor 1997/9., 820.

⁴² A témában lásd Soltész Márton írásait: *Két „szakmabeli”. Adalékok a Király István – Szabó Magda-vonal történetéhez*, *Tiszatáj* 2017/10., 71–80. és *A semlegesség illúziója. Közelítések az Aczél György–Szabó Magda-vonalhoz = Batthyány Lajos Alapítványi Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2020/2021*, szerk. DEZSŐ Tamás – PÓCZA István, Batthyány Lajos Alapítvány, Budapest, 2022, 710–750.

⁴³ Erről árnyaltabban lásd SCHEIN Gábor, *Az autonómia és heteronómia fogalmáról Weöres Sándor politika-képe alapján*, *It* 2022/3., 247–264.

kötettől a *Gyümölcskosáron* (1946)⁴⁴ át a *Testtelen nyájjig* (1947). Ezután viszont az ő pályáján is változás történt. „A fordulat éve és a forradalom közötti időben Weöres Sándor ellentmondásos egzisztenciális, érzelmi állapotban dolgozott. Feleségével együtt 1948 őszén érkezett vissza Itáliából. Az alaposan megnyújtott nászúton⁴⁵ és tanulmányúton felmerült bennük, hogy az Egyesült Államokba telepednek ki. A családi kötöttségek és a bizonytalanság miatt végül a hazatérést választották.”⁴⁶ Weöres 1948 októberétől a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában dolgozott. Nem sikerült beléptetni őt 1948-ban a pártba, ennek következtében fekete listára került, azok közé sorolták, akik nem hajlandók az együttműködésre. 1949-től főként csak a műfordításai és gyerekversei jelenhettek meg. 1951-ben őt is elbocsátották a munkahelyéről, kiszorult a nyilvánosságból. „[E]lsősorban fordításából élt. [...] Weöres a kínai klasszikusok és más jelentős alkotó mellett könnyen felejthető, a pillanatnyi politikai érdekeket kiszolgáló szerzők műveiből [...] többet kapott [mint például Németh László]. Mivel általában nyersfordításokból dolgozott, inkább stilizátornak, nem műfordítónak tartotta magát.”⁴⁷ Keresett fordító volt, valószínűleg nem gyötörték anyagi gondok, de neki is csak 1956-ban jelenhetett meg újra verseskötete – *A hallgatás tornya*, amely címével is reflektál az eltelt időszakra –, majd legközelebb 1964-ben: *Tűzkút*. A szilencium évei alatt állandó dalszöveg-megrendelői voltak: Kodály Zoltán zenepedagógiai munkáihoz kérte fel, s más zeneszerzők is kértek tőle szövegeket. Ezen túl a Bábszínpad publikálta két művét (*Rapsóné, Csalóka Péter*), egyet pedig az Ifjúsági Kiadó jelentetett meg: ez a *Bóbita* (1955). Gyerekverseit folyamatosan írta, az ötvenes évek után is (bár sokkal kevesebbet, mint „felnőttverseket”), feleségével, Károlyi Amyval közös köteteik is napvilágot láttak: az első közös könyvük a *Tarka forgó volt* (120 vers az év tizenkét hónapjára, 1958), amelyet Pilinszky János szerkesztett. Ezután még az alábbi gyerekverskötetei jelentek meg Weöresnek: a *Gyermekjátékok* (Móra, 1965, szerk. T. Aszódi Éva), a *Zimzizim* (Móra, 1969, szerk. Fazekas László), a *Ha a világ rigó lenne* (Móra, 1973, szerk. Lengyel Balázs) és a Reich Károly által illusztrált *Télország* (Móra, 1972, szerk. Sulyok Magda) című leporelló. Feleségével közös másik kötete, a *Hetedhét ország* 1975-ben látott napvilágot. (Érdemes megemlíteni, hogy ez a rövidke, több mint kéttucatnyi országot rövid versikékkel bejáró könyv nem a Móránál jelent meg, hanem a Magyar Nők Országos Tanácsának és a Kossuth Könyvkiadónak a gondozásában.)

Károlyi Amy talán az egyetlen, aki az említett szerzők közül gyerekeknek szóló könyvekkel kezdte pályáját, bár eredetileg másféle ambíciói is voltak: első verseit még Babits Mihály közölte a Nyugatban 1940-ben, de első verseskötetét (*Szegezzetek a földhöz, csillagok*) csak 1947-ben publikálta, a másodikat pedig 1965-ben (*A harmadik ház*). A magyar–német szakon végzett szerző tanárként, kiadói munkatársként,⁴⁸

⁴⁴ Ekkor még nem létezett az Ifjúsági Kiadó/Móra, a kötet az Uj Idők Irodalmi Intézete R. T. (Singer és Wolfner) kiadásában, Hincz Gyula grafikus rajzaival jelent meg.

⁴⁵ 1947 októberében házasodtak össze, és november végén utaztak el Rómába, közel egy éves ösztöndíjat kaptak a római Magyar Akadémián.

⁴⁶ LŐCSEI Péter, *Költő(k) a hallgatás tornyában*, Vasi Szemle 2016/5., 591–602.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ A világháború után a Magyar Rádiónál és az Athenaeum Kiadónál dolgozott.

műfordítóként⁴⁹ is dolgozott. *A kislány, aki fűtyülni tudott* (1941)⁵⁰ című mesekönyve és a *Cili cica kalandjai* (1946)⁵¹ című verses képeskönyve Weöressel kötött ismeretsége és házassága (1947) előtt jelent meg, azután azokat további gyerekkönyvek követték: a *Körhinta* (1947)⁵² és az első könyve az Ifjúsági Könyvkiadónál: a *Tik-tak* (1955), ám ezek után – Weöressel közös kötetein túl – csupán egyetlen gyerekkönyvet (*Két kis bunda bandukol*, 1980) publikált, miután immár „kinötte” a gyerekíró szerepét. Nevéhez fűződik ugyanakkor a Magyar Rádió felkérésére készült *Pomádé király új ruhája* című Ránki György-mű librettója – a gyermekopera ősbemutatója 1953-ban volt az Állami Operaházban –, s az 1953-ban bemutatott *Hófehérke és a hét törpe* című Grimm-mese átdolgozása mesejátékká – ezt az Állami Bábszínházban, Farkas Ferenc zeneszerző⁵³ kísérezzenéjével, Kertész László rendezésében játszották. Az évszámokból és a rövid áttekintésből jól látható, hogy 1947 és 1955 között ugyanakkor sem Weöresnek, sem Károlyi Amynak nem jelenhetett meg saját könyve, és az 1955-ös könyvek is jellemzően „csak” gyerekkönyvek.

Károlyi Amy fontos, korai és várakozásokkal teli felismerése, hogy a „festett lovacskák ostorpattogatói, a dilettánsok, mesekönyv-iparosok, rímkovácsok és olcsó mulattatók helyébe a magyar írók léptek.” Ezt 1946 elején írta négy friss kötetről (Balázs Béla: *Az igazi égszínkék*, Weöres Sándor: *Gyümölcskosár*, Zelk Zoltán: *Az állatok iskolája*, Bátor Irén: *Tündérkereső Jutka*) szóló együttes ismertetőjében,⁵⁴ s megjegyezte azt is, hogy a négy könyv szerzői közül csak egy nem írt „felnöttirodalmat”: „Nem kis feladat Bátor Irén számára három varázsló közé beállni negyediknek. Ő az egyetlen, akit csak a gyerekek számára írt irodalomból ösmerünk.”⁵⁵ Az említett Nemes Nagy-, Szabó- és Weöres-gyerekkönyvek legtöbbször az Ifjúsági Kiadó, illetve a jogutód Móra adta ki, az a kiadó, amely a kezdetekkor a sztálinista *A Rákosi-zászlóért* (1953) vagy a *Sztálinvárosi gyerekek* (1953) című könyveket is publikálta,⁵⁶ s amelynek hosszú időn át munkatársa volt Kuczka Péter is,⁵⁷ aki az újhaldasoknak inkább ellensége volt, mint pártolója. 1949-ben a pártot dicsőítő és az újhaldasokat név szerint elmarasztaló verse (*Költemény*), illetve kötete (*Testamentum*) jelent meg:

⁴⁹ *Vonzások és viszonzások* címmel megjelentek válogatott műfordításai 1975-ben, majd Emily Dickinson fordításokat publikált.

⁵⁰ A Királyi Magyar Egyetemi Nyomdánál jelent meg, Mallász Gitta színes rajzaival.

⁵¹ Az Új Idők R. T. kiadásában, Rónay Emy grafikus színes rajzaival.

⁵² Az „Élet” Irod. és Nyomda Rt. kiadásában, Vasi (Kálmán Viktor) rajzaival.

⁵³ Farkas Ferencsel jó kapcsolata volt a családnak, amikor Weöres Sándor 1947 januárjától szabadművelődési előadóként dolgozott Székesfehérváron, Farkas Ferenc volt a szállásadója a zeneiskolában.

⁵⁴ KÁROLYI Amy, *Magyar írók szólnak gyerekekhez*, Új Idők 1946/1., 269.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ A magyar gyerekirodalom alakulására ellenpéldaként ezek a művek is hatást gyakorolhattak, egyes szovjet gyerekirodalmi könyveknek, szerzőknek azonban akár valódi inspiráló hatásuk is lehetett. Hogy csak egy példát említsünk: Vlagyimir Szutyjev moszkvai író és illusztrátor első magyar kötetét (*A póruljárt béka*) 1953-ban adta ki az Ifjúsági Kiadó. Legismertebb, mára több tucat magyar kiadást megérett műve a *Vidám mesék*.

⁵⁷ Az ő nevéhez kötődik a magyar sci-fi irodalom térnyerése (1972-ben elindította a Galaktikát, a legrégibbi magyar tudományos-fantasztikus lapot), 1976 és 1987 között pedig a Kozmosz Könyvek főszerkesztője volt, szintén a Móránál. Bár a Kozmosz dedikáltan a krimi és a sci-fi alkotásokat adta ki, előfordultak kivételek, itt jelent meg például a huszonhét éves Ferencz Győző első verseskötete is, a *Ha nem lenne semmi nyom* (1981) – a kötetnek Lengyel Balázs volt a szerkesztője. Később Ferencz Győző az Újhald Évkönyvekben Lengyel szerkesztőtársa lett, ma pedig ő Nemes Nagy Ágnes verseinek sajtó alá rendezője, életműkiadásának sorozatszerkesztője.

[...]

Az ember nem mindig vigyáz,
most nem vigyázok én se rímeimre.
Na, megró miattuk Lengyel Balázs
s naturalizmusomért Keszi Imre.

Roszzakat mondanak továbbra is
rólam a finom irodalmi berkek.
Amit a Kuczka ír, az rossz, hamis,
mondják s nem tetszem a vájtfülűeknek.

[...]

Ha nincs a Párt, most ott lenn rothadok
a társadalom szutykos mélyein,
de hívott és a kezébe fogott
a Párt, Rákosi; Lenin és Sztálin.

[...]

Nem voltam gyártulajdonos, se herceg,
életem milliókéhoz hasonló.
Erre járj, mondom Karinthy Ferencnek
és te is ezt az utat járd meg, Somlyó.

[...]

Elönt a rettenetes áradás,
költő költőnek sarkára tapos,
Kopré, Pilinszky, Nemes Nagy, Darázs,
Rába, Vas István, Weöres, Lakatos.

Egyik rosszabb, kevésbé rossz a másik,
de megmaradni egy sem érdemes.
Egyik citrom, a fogam belevásik,
a másik arisztokrata „Nemes”.
Közülük mind örök életre les,
halhatatlant írni mindnek a vágya.
Formából az osztályzatuk jeles,
hisz az Újholdnál jártak iskolába.

[...]

Ha az ember a véleményük kérdezi,
nem válaszolnak. Sunyi mind s ravasz.

Kuczának jelentős befolyása volt az irodalmi életre, előbb párttagként, majd az Írószövetség szervezőtitkáráként, aztán az Irodalmi Újság munkatársaként; később aztán „[k]iábrándulása, kijózanodása a lázadó írók közé vezette” – fogalmaz Szőnyei Tamás.⁵⁸ Az idézett vers keletkezési idején, 1949-ben, a díj kiosztásának utolsó évében Szabó Magda helyett ő kapta meg a Baumgarten-díjat.⁵⁹ Ugyanezen évben, Sztálin hetvenedik születésnapjára (és ettől kezdve, 1953-as haláláig) több, a diktátort dicsőítő szöveg jelent meg magyar szépirok tollából. 1949-ben kiadtak egy köszöntő líraantológiát,⁶⁰ de azon túl is számos Sztálinnak szóló verset publikáltak: Kuczka Péter egyik verse (*Róla, Aki a világnak kovácsa*) vagy Gellért Oszkáré (*Sztálin figyel s beszél*) a *Felszabadítónk, Sztálin*⁶¹ lapjain olvasható. Hajnal Annáé (*Sztálin*) a *Hét évszázad magyar verseiben*,⁶² Juhász Ferencé (*Téged köszönt most*) a *Szabadság* című kötetben.⁶³ Déry Tibor 1953 januárjában, a Csillagban publikálta az *Ünnep* című versét Sztálinról.⁶⁴ Devecseri Gáborét (*Te adtál életet!*) a *Csatázok verseimmel* című szavalókönyv közölte.⁶⁵ Zelk Zoltán versének (*A hűség és hála éneke*) részletét, illetve Nagy László versét (*Faluban*) a *Föltámadott a tenger* című szavalókönyv hozta le⁶⁶ – a szavalókönyvek alapvetően gyerekeknek, fiataloknak szánt, erős pedagógiai intencióval készült propagandaköteteket jelentettek ekkoriban. Ezek a művek, azon túl, hogy morális mélyrepülések, a szépirodalmi kánon szempontjából jelentéktelenek, ugyanis „értékelő irodalmi szempontok alapján, azaz a pusztán irodalomszociológiai felmérés keretein túlmenően a Révai-féle kultúrpolitika által kikényszerített és támogatott szocialista-realista pártos költészet még akkor sem érdemel különösebb figyelmet, ha rövid időre egyes olyan nagy tehetségű fiatalokat is magához tudott kötni, mint például Eörsi István vagy Csoóri Sándor). A lírai rendszerváltás nyilvánvalóan Juhász, Pilinszky és Nemes Nagy Ágnes kötetei, azaz *A tékozló ország* (1954), a *Harmadnapon* (1959) és a *Szárzavillám* (1957) jegyében kell hogy majd értelmeződjék” – fogalmaz Margócsy István.⁶⁷ A „lírai rendszerváltás” gyakorlatilag ugyanebben az évtizedben érkezett el a gyermekirodalom, pontosabban a gyermekvers közegében is.

A fenyegetettség, cenzúra uralta Rákosi-korszakban Gergely Márta, Hárs László, Fehér Klára és mások gyermekkönyveiben Rákosi „pajtás” vagy Rákosi elvtárs intéz-

⁵⁸ SZŐNYEI Tamás, *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet*, I., Noran, Budapest, 2012, 244.

⁵⁹ Az utolsó Baumgarten-díjazottak névsorát 1949. január 12-én a Magyar Dolgozók Pártja önkényesen módosította – Szabó Magda és Németh László mégsem kapta meg a díjat, helyettük, utolsó pillanatban például Kuczka Pétert tüntették ki, noha a napisajtó egy része már lehozta nevüket a díjazottak névsorában. Lásd például Esti Szabad Szó 1949. január 8., 3.

⁶⁰ *Sztálint köszöntjük. Magyar költők versei a 70 éves Sztálinhoz*, Franklin, Budapest, 1949.

⁶¹ Szépirodalmi, Budapest, 1953.

⁶² Szépirodalmi, Budapest, 1951.

⁶³ *Szabadság. Magyar írók antológiája*, Szépirodalmi, Budapest, 1951.

⁶⁴ A vers egy, a világ íróihoz szóló felhívás után, illetve közvetlenül Juhász *Óda két fiatalról* című verse utáni lapon olvasható. Ugyan a Déry-féle *Ünnep* Botka Ferenc szerint „messze kimagaslik a témáról írt kényszer-klapanciák sorából” (lásd DÉRY Tibor, *Szép elmélet fonákja. Cikkék, művek, beszédek, interjúk (1945–1957)*, s. a. r. BOTKA Ferenc, PIM, Budapest, 2002, 288.), mint irodalom, sok szót így sem érdemel.

⁶⁵ Honvédelmi Minisztérium Politikai Főcsoportfőnöksége, Budapest, 1950.

⁶⁶ Ifjúsági, Budapest, 1953.

⁶⁷ MARGÓCSY István, *Líra és rendszerváltás = A demokrácia reménye. Magyarország, 1945*, szerk. RAINER M. János – STANDEISKY Éva, 1956-os Intézet, Budapest, 2005, 128–129.

kedesei pozitív színben tűntek fel. Olyan gyermekirodalmi művek születtek, mint az *Ütközet a krumpliföldön* című Gergely Miklós – Kovács György-szöveg, amelyből 1955-ben, Pál György rajzaival diafilm is készült. A 20. századi diktatúrák talán legjellemzőbb közös vonása a nyelv átpolitizálása, alárendelése a propagandának,⁶⁸ a magyar sztálinizmusban a militáns aktivizmus nyelve terjedt el. A „hivatalos” szó-kincs, a politika és a kisajátított sajtó szóhasználata, szóképzése nyilvánvalóan jelentős befolyásoló erővel bírt, ezért a hatalom a végsőkig élt vele, igyekezett átvenni az uralmat a nyelv fölött. Sorra jelentek meg a propagandakiadványok, az antológiák. Széles merítésű ezek közül például az 1960-as *Óvodások verseskönyve* című Móra-gyűjtemény (T. Aszódi Éva és Tóth István szerkesztésében), amely jól reprezentálja a korabeli, alapvetően didaktikus oktatásra építő felfogást, de található a szövegei között néhány üdítő kivétel is.⁶⁹ Amellett, hogy a hatalom meghatározta, mely könyvek jelenhetnek meg, azt is igyekezett szabályozni, akár visszamenőleg, mely könyvek ne kerülhessenek az olvasók kezébe – így lettek bezúzendók vagy forgalomból kivonásra ítélték például az alábbiak: a Karinthy által magyarra fordított *Micimackó*, Szerb Antal: *A világirodalom története, Utas és holdvilág*; Karl May, Dickens és Kipling művei vagy a *Grimm-mesék*.⁷⁰

Az ötvenes években Nemes Nagy Mándy Ivánnal⁷¹ és Pilinszkyvel együtt periferiára került, Weörest vagy Füst Milánt dekadensnek, Ottlikot⁷² antirealistának könyvelték el. „Mivel Örkény István Aczél György unszolása ellenére sem volt hajlandó '56-os szereplését önkritikusan megtagadni, ezért felbontották a vele kötött kiadói szerződéseket. Örkény, hogy családját el tudja tartani, az Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyárban dolgozott. Végül is 1966-ban enyhítettek a büntetésén.”⁷³

1949-től Pilinszky sem publikálhatott, a hallgatás évei alatt például verses meséket írt, az *Aranymadár* című könyvvel „tért vissza” 1957-ben. A Magvetőnél – ahol

⁶⁸ Hannah ARENDT, *A totalitarizmus gyökerei*, ford. BRAUN Róbert et al., Európa, Budapest, 1992.

⁶⁹ Például Nemes Nagytól ezeket közli: *Cirmi és a tej, Ki ette meg a málnát?, Szetyepotyja Péter*; Weörestől az *Épül az ország* mellett szerepel például a *Buba éneke*, a *Száncsengő*, a *Suttog a fenyves* vagy a *Haragosi*.

⁷⁰ HORVÁTH Attila, *A cenzúra működési mechanizmusa Magyarországon a szovjet típusú diktatúra időszakában = Magyar sajtószabadság és szabályozás 1914–1989. Előadások a magyar sajtószabadság történetéhez*, szerk. PAÁL Vince, Médiatudományi Intézet, Budapest, 2013, 82–83.

⁷¹ Mándy Iván ötkönyves szerző volt már 1949-re, 1948-ban megkapta a Baumgarten-díjat is. Első ifjúsági regénye, *Az enyedi diák* 1944-ben jelent meg. Második ifjúsági regénye, az *Egy festő ifjúsága. Barabás Miklós diákévei* 1955-ben jelent meg, immár az Ifjúsági Kiadónál. Ezt követték 1956-tól a Csutak-könyvek a Móránál, majd a *Robin Hood* a Delfin könyveknél, s később *Arnold*, a *bálnavadász* a Móránál.

⁷² Ottlik azon kevesek egyike, akik nem fordultak a gyermekirodalom felé. Ottlik, aki a harmincas években publikálta első novelláit (a Napkeletben és a Nyugatban), szintén kiszorult a nyilvánosságból a negyvenes évek végére, csaknem egy évtizeden át műfordításból próbált megélni, Gödöllőre költözve (Hemingway, Thomas Mann, Shaw, Dickens fordítója volt). 1957 után visszatért Budapestre, feleségével együtt, abban az évben megjelenhetett a *Hajnali háztetők* című kisregénye (az első változata 1955-ben debütált a Magyar Csillagban), két év múlva pedig megjelent az *Iskola a határon is* (amelynek az első kézirat 1948-ban készült el), később további regények és rövidprózák. Ottlikot a nyolcvanas évek előtt nem jutalmazták díjakkal, abban az évtizedben kapta meg a József Attila-, a Kossuth- és a Szép Ernő-díjat is.

⁷³ *Uo.*, 84.

Pilinszky 1956-ban rövid ideig lektorként dolgozott – publikált kötet illusztrátora Márkus Anna volt (akivel 1955 októberétől néhány hónapig házasságban éltek). Pilinszky 1957-től az Új Ember című katolikus hetilap munkatársaként dolgozott, *Harmadnapon* című, második verseskötete 1959-ben jelent meg.

A szilencium éveiben Mészöly Miklós is a gyermekirodalom felé fordult, mert abból tudta fenntartani magát alkalmi munkái, illetve rádiós és bábszínházi megbízásai mellett.⁷⁴ Bár már néhány évvel korábban, 1951–52-ben a Bábszínház dramaturgjaként dolgozott, az első, gyerekeknek szánt (képes mese)könyve, *A bánatos medve* csak 1954-ben jelent meg. Ezt követte 1955-ben a *Hétalvó puttyonyocska*,⁷⁵ majd később tucatnyi gyerekkönyv, 1980-ban több, mint 300 oldalon gyűjtötték össze meséit (*Az elvarázsolt tűzoltó zenekar és más mesék*). Mészöly és felesége, Polcz Elaine (Molnár Ilona álnéven) gyakran együtt írták meg a vállalt meséket és bábjátékokat, például az *Árgyilus királyfi* című, közös átdolgozásukat 1959-ben mutatta be az Állami Bábszínház. Polcz *Bábjáték és pszichológia* címmel szakkönyvet is jegyez a témában. Mészöly *A mese korszerű* című esszéjének tanúsága szerint az első meséit az ötvenes évek közepén nem belső késztetésből írta. Ismert egy levél a Kiadói Főigazgatóságtól, amelyben ez olvasható:

A Kiadói Főigazgatóság az Írószövetséggel egyetértésben elhatározta, hogy íróink közül azokat, akik erre kedvet éreznek, felkéri: új művek megírásával segítsék a gyermekirodalom fejlődését.

1955. október 1-én, szombaton délben 12 órakor a Kiadói Főigazgatóságon szeretnénk megbeszélni a megbízás kérdéseit. Erre a megbeszélésre Elvtársat szeretettel meghívom.

(Köpeczi Béla) [+pecsét]
főigazgató⁷⁶

„Botcsinálta meseírónak érzem magamat” – fogalmazott Mészöly a meséről szóló esszéjében. Szerinte arra van szükség, hogy a „rejtőző” gyermek is faggatni kezdje bennünk a felnőttet. A nagy mesék – de az egyszerűen jó mesék is – mindig két tükröt villantanak össze: a gyermek ártatlanságát és a mi megcsupált ártatlanságunkat [...] Talán semmi nem íródik annyi, mint tisztességesen rossz mese. A gyermek meseigénye azonban olyan erős, hogy még a silányhoz is igyekszik hozzáadni a maga

⁷⁴ Mészöly bábjátékairól részletesebben lásd URBANIK Tímea, *A vásári bohózatról a mese-groteszkgig. Mészöly Miklós bábos kapcsolódási pontjai*, Art Limes 2007/4., 37–42.

⁷⁵ Az oktatásügyi minisztérium lapjában 1955 nyarán megjelent két recenzió: Weöres *Bóbitájáról* és Mészöly *Hétalvó puttyonyocska* című gyerekkönyvéről. H. J. szerint „minél gyakrabban olvassák, mondogassák gyermekeiknek Weöres Sándor verseit, mégpedig a ritmus és a rímek gátlástalan érzékeltetésével”. A Mészölyt recenziáló szerint pedig „Mészöly nyelve szép, stílusa tömör, tele jól alkalmazott, ízes tájszavakkal [...] a népmesei egyszerűség nagy erénye a könyvnek, s biztosítja azt, hogy a mesekedvelő gyerek szeretni fogja, s nyelvileg nevelődik rajta”. Lásd H. J., *Weöres Sándor: Bóbita*; G. B., *Mészöly Miklós: Hétalvó puttyocska*, Család és Iskola 1955/11., 14.

⁷⁶ A Népművelési Minisztérium Kiadói Főigazgatósága – Mészöly Miklósnak, Budapest, 1955. szeptember 28. = *Mészöly Miklós levelesládájából*, közr., jegyz. FOGARASSY Miklós, Holmi 2004/2., 206.

tiszta költészetét. S ez akár meg is nyugtathatna bennünket – ha a gyanútlanóság nem kötelezne még nagyobb felelősségre.”⁷⁷

Minden kultúrpolitikai történet, döntés és erőfeszítés ellenére, a háttérben mégis végbement az irodalmi „rendszerelváltás”, s az ideológiai igények kielégítése mellett, következtében, az egész intézményrendszer megbénítása, átalakulása során bontakozott ki az ideológiai mentes, „igazi” gyermekirodalom is. Miként Margócsy írja:

alighanem elsősorban az irodalmi intézmények és intézményrendszerek átalakulása, az irodalmi megszólalás nyilvánossági feltételeinek megváltozása, az irodalmi művek hatásmechanizmusának és funkcionálásának elmozdulása, illetve mindezeknek mint már megszilárdult tényeknek (ahogy a XIX. században a „fait accompli”-t fordították: a befejezett tényeknek) reflektálása kell együttesen ahhoz, hogy történelmi méretekben kimutatható legyen a dikcióváltás. A negyvenes évek végének, az ötvenes évek első felének brutális történelmi-társadalmi valósága alighanem mindent átrendezett, ami az irodalom működtetéséhez és működéséhez kellett; s ez az átrendezés – sajnos, azt mondhatjuk, természetesen – elsősorban negativitásával hatott: ezért is írta le a szinkron irodalmi kritika és az irodalomtörténet oly sokáig a majdan „rendszerelváltónak” minősíthető irodalmi műveket negatív kategóriákkal (például válságtermék, kiábrándulás, csalódás stb.).⁷⁸

A kegyetlen rendszer adott lehetőséget tehát a fent említett művek, így a *Bóbita* megjelentetésére is, amely meghatározta a magyar gyermekverskánon további sorsát, lehetőségeit és korlátait, megváltoztatta az értékrendet. Weöres könyve nyomán divatosá vált a gyermekvers, inspiráló örökséget hagyott az utókorra. Pedig a könyv kiadása elsősorban kultúrpolitikai lépés volt. Fazekas Anna, a Móra igazgatója Gerő Ernő sógornője volt, így a Rákosi-éra második emberét befolyásolni tudhatta – talán nem független ettől, hogy sikerült a „kiváltságos ellenségek”, vagyis a kevés támogatót, túrt szerző között helyet adni Weöresnek. A *Bóbita* megjelentetése mellett az az érv is szólhatott, hogy 1955-től az általános iskolákban kötelező és ajánlott irodalmat vezettek be, ennek következtében az Ifjúsági Kiadó sok olyan gyerekkönyvet adott ki, amelyeket oktatási célokra (is) szántak. Szepes Mária *Pöttös Pannija* további, tucatnyi résszel bővült, és Fekete István *Lutrúja* is ezután jelent meg. 1957-es a *Mesebolt*, Gazdag Erzszi azóta számos kiadást megért verseskönyve, s ugyanabban az évben debütált Janikovszky Éva (Kispál Éva néven) a *Csip-csup* című könyvével a Móránál.

A *Bóbita* szövegeinek nagy része a negyvenes évekre készen volt, a válogatott kötetben több mint ötven vers szerepelt, az utolsó, Rákosit idéző darab, 1990-től kikerült a könyvekből. A *Munka és Béke* című nyolcsoros ugyan a természet világába helyeződik, ám a klasszikus szimbólumok (méhek, búzagalász, gabona, szántás, aratás) egyértelművé teszik az utalást, a „vörös farok” ez esetben is jelen van:

⁷⁷ MÉSZÖLY Miklós, *A mese korszerű. Régi jegyzetek egy régi interjúhoz* = Uő., *Érintések*, Szépirodalmi, Budapest, 1980, 139–140.

⁷⁸ MARGÓCSY, I. m., 129.

Méh-raj duruzsol szellős fák alól,
 Fürjek dala szól tó partján.
 Sok-száz buzakalász érik, hajlik,
 Táncol ragyogó fény karján.
 Lengő gabonánk szépen gyarapodik,
 Kedvünk magasodik, éjig száll!
 Szántunk, aratunk, tenger a dolgunk,
 A virág, a gyümölcs békét vár.

Az első Weöres-kötetben (*Hideg van*, 1934) már szerepel a *Bartók-suite* (ennek része a *Csiribiri*). Az 1941-es *Rongyszőnyeg*, illetve az 1949-es *Magyar etűdök* néhány darabja a *Bóbitában* debütál. A *Bóbitától* kezdve – noha 1946-ban, amikor tíz (!) könyvön túl van, s megjelent már Weöresnek egy gyermekverskönyve is, a *Gyümölcskosár* – Weörest gyermekköltőnek nevezték. Ő nem tartotta magát annak. „Gyermekverseit Weöres többnyire nem kész műveknek, hanem az alkotás folyamatában nélkülözhetetlen vázlatoknak tekinti. [...] »Zenei műfajokat próbálok behozni a költészetbe... Az első részben fölteszek egy téma-, kép- és ritmuscsoportot, és ezt két vagy három részen keresztül variálom...«.”⁷⁹ 1973-ban így fogalmazott a gyerekverssel kapcsolatban:

Minden vers utólag gyerekverssé nyilvánítható, ami nem elvont, nem komplikált, dallamos, ritmikus, a hangzásával, a dinamikájával hat. Ami csak egyszerű életdarabkát tartalmaz. Az ilyen, utólag gyerekverssé nyilvánított versek 1:1 arányban állnak az olvasóval, tehát nem oktatják ki: fiacskám, így fogd a szalvétát, úgy tanulj. Szerintem gyerekvers az, ami közvetlenül, szavakkal nem oktat, hanem olyan hangulatot, dallamot, élet- vagy természetdarabkát próbál adni, ami a gyerek – és a felnőtt – lelkét gazdagabbá teszi.⁸⁰

A *Bóbitával* nemcsak Weöres vált „gyerekköltővé” az olvasók szemében, de a gyermekverssel kapcsolatos elvárások is magasabbak lettek ezáltal,⁸¹ illetve ettől kezdve jellemzi a magyar gyerekklírát a zeneiség, a szimultán ritmus, ritmikus rímelés, illetve a változatos képiség. A magyar gyerekvers azóta nemcsak didaktikus, rímtelen, egyszerű szöveg, hanem zömében inkább rímes, ritmusos, mondogatható, az egész emberre ható, testi-lelki effektusokat kiváltó, értékes líra. Weöres által tehát rangot nyert a gyerekvers műfaja, sőt, talán presztízzsé vált költőként gyerekeknek is írni. Aki azonban kizárólag gyerekverset írt, azt nem övezte akkora elismerés, s ez talán máig így van.

A *Bóbita* kötet több verse megjelent tehát már korábban Weöres „felnőttköteiben”, így a szerzői szándék szerint alapvetően nem gyerekeknek írt szövegekről van szó. Máig nincs konszenzus, hogy mi számít gyermekirodalomnak és mi nem – Hermann Zoltán egyik tanulmányában⁸² három fő problémakörre hívja fel a figyelt-

⁷⁹ *Gyermekirodalom*, szerk. KOMÁROMI Gabriella, Helikon, Budapest, 1999, 177.

⁸⁰ *A magyar gyermekvers. Gergely Ágnes beszélgetése Weöres Sándorral*, Élet és Irodalom 1973. április 7.

⁸¹ További részletek a piac és az igény átformálásáról: KOMÁROMI-RIGÓ, I. m., 463–466.

⁸² HERMANN, I. m., 15–31.

met. Először is felveti az elnevezés, csoportosítás problémáját: sokszor ugyanis korántsem irodalomtörténeti szempontok vezérelték a meglévő, régebbi bibliográfiák összeállítóit, a kánonalkotókat; a gyűjtések pedagógiai, máskor társadalmi és hatalmi elvárásoknak, céloknak felelnek meg. Fontos megemlíteni azt is, hogy a gyermekirodalom és az úgynevezett felnőttirodalom nem különíthető el egymástól, a gyermekirodalomnak nevezett szöveg tulajdonképpen mindenkinek szól. Még csak nem is a kiadói intenció mérvadó igazán e téren, s főleg nem az, milyen életkorú a gyerekszereplő (korántsem gyerekkönyv a *Légy jó mindhalálig* vagy *Az aranyember*).

A világháborúk után a korábban háttérbe szorított gyermekközpontú tendenciák megerősödtek, ezzel egy időben pedig a művészi érték és a pedagógiai követelmények mérlege is átbillent, különösen a *Bóbita* után – dacára a politika preskriptív és didaktikus jellegének. Tehát a diktatúra *ellenére* alakult ez így. Az ötvenes évektől itthon egyszerre van jelen a „gyermekléptékű politikai akarnokság” és a „kötetekbe gyűjtött igazi érték”.⁸³ Míg az előbbi akár mára teljes mértékben értéktelenné vált úttörő vagy kisdobos rímfaragványokat jelentett, az utóbbi a ma is „érvényes” gyerekköltészet Weörestől Kormos Istvánon át Nemes Nagyig. Mert a „legnagyobb után is vannak még más legnagyobbak. [...] Egyikük Nemes Nagy Ágnes” – olvasható az 1999-es *Gyermekirodalom* című könyvben.⁸⁴ Nemes Nagy 1981-ben fogalmazta meg az alábbiakat egy nemzetközi tanácskozáson:

Lehet-e ma vagy bármikor olyan gyerekeknek szánt verseket írni, amelyek a gyerekek igényeinek megfelelnek, és ugyanakkor magas mércével mérve jó versnek minősülnek? A válasz – előrebocsátom – igen...⁸⁵ [...] Sohasem hittem, hogy a gyerekvers és a felnőttvers más anyagból való, ma pedig egyenesen úgy érzem, hogy a jó gyerekversben, mint a vadgesztenyében a belegyömöszölt fatörzs, ott található a bárkinek szóló vers néhány kikerülhetetlenül fontos tulajdonsága – sajátosan összehangolt állapotban.⁸⁶

Nemes Nagy tehát, belehelyezkedve a gyermekíró szerepébe, pályája utolsó évtizedében is gondolkodott a gyermekírói identitás(á)ról, illetve tudatosan igyekezett a gyerekek (vélt) igényeinek megfelelő szövegeket létrehozni, ellentétben Weöressel, akinél inkább kísérletezésről és ritmikus mítoszvilágról beszélhetünk, és – fentebb idézett véleménye szerint – utólag gyerekversként is értelmezhető versekről.

Hermann Zoltán *Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez* című tanulmányában olvasható, hogy kevés olyan nagy teljesítménye van a mai magyar gyermekirodalomnak, mint az 1990 előtti korszaknak Nemes Naggyal, Mészölyvel, Weöressel vagy épp Csukás Istvánnal és Lázár Ervinnel, s hozzáteszi: „ezek a magyar gyermekirodalom igazi klasszikusai, egy olyan – a maga idejében az iskolai kánonból kiszorult – irodalomnak a képviselői, akiknek a művei régen le kellett volna hogy váltsák

⁸³ *Gyermekirodalom*, 176.

⁸⁴ *Uo.*, 184.

⁸⁵ NEMES NAGY Ágnes, *A gyermekversek minősége*, Könyv és Nevelés 1981/3.,95.

⁸⁶ *Uo.*, 98–99.

a százéves kötelező olvasmányokat: Gárdonyi Egri csillagokja például 1913 óta kötelező a magyar közoktatásban. Ha nem volna máris késő, hiszen a *Francia kulcs* és a *Locsolókokci* című Mándy-regényeknek (1948 és 1965), vagy Csukás István *Nyár a szigetenjének* (1975) kulturális kontextusa a mai tizenévesektől nagyon távol van, és már ugyanúgy lábjegyzetekre szorul, mint a Toldi vagy Jókai ifjúsági elbeszélései.⁸⁷

A Kádár-rendszer „tiltott, túrt, támogatott” hármásából a megtúrt szerzők némely műveikkel támogatottá válhattak, vagy legalábbis viszonylagos nyugalomban írhatták és publikálhatták azokat. Bizonyos értelemben tehát volt átjárás a kategóriák között, ugyanakkor a tiltott szerzők neve nem volt elválasztható műveiktől. Ők, Nemes Nagy, Pilinszky, Weöres, Mándy, Ottlik vagy Mészöly az „egyik legértékesebb alkotói évtizedükkel fizettek az irodalom államosításáért” – írja az emigrációban élt Czigány Lóránt, s így folytatja, nagyvonalúan: „Csak az 1960-as évek derekán jelentek meg újra az irodalmi életben, s a hetvenes évekre foglalták el méltó helyüket az irodalmi köztudatban. [...] ma már egyértelműen elismeri az irodalmi közvélemény, hogy az újholdasok közül Pilinszky János vagy Nemes Nagy Ágnes például vitathatatlanul jelentős költő, s a külföldi, nem magyar kritika is egyértelműen alátámasztja ezt a vélekedést.”⁸⁸ Valójában, sajnos, közülük többen máig sem kapták meg méltó helyüket az irodalmi diskurzusban, kánonban, ami persze nem kizárólag a cenzúra évtizedekre kiható következménye, de annak is jelentős része van benne. Az irodalomtörténészek körében jobbra elismert például Nemes Nagy és Pilinszky paradigmaváltó érdeme, de a közoktatásbeli kánonban, a széles közönség tudatában és világirodalmi szinten máig nincs ez így. A magyar irodalomtörténetből lírai teljesítményével vitathatatlanul kiemelkedő Nemes Nagy Ágnes és Weöres Sándor, a szocialista érának „köszönhetően”, a közvélekedésben mai napig a gyerekversek skatulyájában rekedt. Ahogy az egyébként népszerűbb Pilinszkyén a tavalyi, remélhetőleg Nemes Nagy hazai (el)-ismertségén sokat lendít az idei centenárium, amelynek során számos tematikus lapszám, blokk, rendezvény, pályázat épült műveire. Külföldi recepcióján, ismertségén pedig biztosan segít a friss német–magyar kötetek⁸⁹ mellett az első francia–magyar, kétnyelvű Nemes Nagy-kötet, a *Les Chevaux et les Anges*, a régiek mellett Guillaume Métayer új fordításaival.⁹⁰ A költő-műfordító, irodalomtudós Métayer néhány gyerekverset is lefordított, szerinte „a *Kakukfű* vagy a *Tavaszi felhők* rövid soraival, afféle refrénjeivel, a közelítőhangokkal jól lehet játszani, Nemes Nagy olyan szavakat (*zápor*, *virágpör*, *bodzavirágból*) illeszt egymáshoz, amelyeknek látszólag semmi közük egymáshoz – olyan ez, mint egy gyermek pszichéjének kivetülése és egy nedves táj tükröződései.”⁹¹

⁸⁷ HERMANN, I. m., 25.

⁸⁸ CZIGÁNY Lóránt, *Irodalom kényszerzubbonyban. Válogatott tanulmányok*, Mundus Magyar Egyetemi, Budapest, 2006, 21, 38.

⁸⁹ Két kötet is megjelent a közelmúltban, az egyik a *Sonnenwenden / Napfordulók* Julia Schiff fordításában, Ferencz Győző előszavával (Pop Verlag, 2021), a másik a *Mein Hirn: ein See* (Urs Engeler, 2022) Christian Filips utószavával, Filips és Kalász Orsolya fordításában. Mindkettőben a *Tavaszi felhők* és a *Tanulni kell* szerepel a gyerekversek közül.

⁹⁰ A kötet 2022-ben, Tüskés Anna sajtó alá rendezésében, Tóth Krisztina előszavával jelent meg.

⁹¹ Lásd erről az interjúmat: PATAKY Adrienn, „Gyógyír volt számomra Nemes Nagyot fordítani.” *Interjú Guillaume Métayer-vel*, Irodalmi Magazin 2022/1., 100.

Visszatérve a korabeli társadalom- és politikatörténeti helyzetre: az egyik eklantás példája az ignorálásnak az 1951-es *Hét évszázad versei* (szerk. Komlós Aladár – Klaniczay Tibor – Lukácsy Sándor – Pándi Pál – Szász Imre) több, mint ezeroldalon – nem szerepelt benne sem Pilinszky, sem Nemes Nagy.⁹² Weöres ugyan benne volt két verssel, a kortárs anyagok közül olyanok társaságában, mint Kuczka Péter, Juhász Ferenc,⁹³ Nagy László, Zelk Zoltán, Vas István, Áprily Lajos versei vagy épp egy népköltészetként jegyzett Rákosi-négysoros.⁹⁴ Végeredményben a Rákosi-érának „köszönheti” a magyar gyermekirodalom, hogy az ötvenes években odafordult Szabó Magda, Nemes Nagy Ágnes, Weöres Sándor vagy akár Kormos István, Zelk Zoltán. Nemes Nagy így nyilatkozott arról, miért lett érdekelt a gyerekversekben:

Nem akarok hazudni: egyszerűen anyagi okokból kezdtem gyerekverseket írni. [...] Az 50-es években, mert megengedték. Írhattam leporellót: *Mossatok fogat, gyerekek*. Aztán, ahogy lépésről lépésre előre haladtam benne, rájöttem, hogy a gyerekvers: műfaj. Itt lehet valamit csinálni. Híve vagyok annak, miszerint a jó gyerekvers is ugyanolyan verscsírából indul, mint a valódi vers. Csak a feldolgozási módja, az előadási módja más. És hát ott is el tudtam játszódzni millióféle formával, rímmel, a magyaros ritmus meg a mértékes ritmus összecsengésével, ahogy Weöres Sándortól tanultuk mindnyájan.⁹⁵

Az 1962-ben megjelent *Aranyecsetben* – Nemes Nagy első, gyerekeknek szóló kötetében – máris számos példa látható erre a ritmikusságra, összecsengésre,⁹⁶ például a *Csata a hóban* című vers alábbi soraiban (amelyekben ugyanakkor rögtön észrevehető az is, hogy az ismétlődő struktúra, a hangutánzó szavak és az állatok, növények szerepeltetése egészen hasonlóan szervesül, mint a szerző „felnőttverseiben”):

⁹² Az 1954-es, második kiadás után 1966-ban jelent meg a harmadik, bővített és átdolgozva, az Ünnepi Könyvhét alkalmából, 10.000 példányban. A negyedik, tovább bővített 1972-es kiadás pedig 42.950 (!) példányban jelent meg – ma ez a példányszám már elképzelhetetlen lenne. Megjegyzendő, hogy az utóbbi két kiadásba már bekerült Nemes Nagy (előbb 7, majd 14 verssel), Pilinszky (előbb 9, majd 16 verssel), Rónay (7-7 verssel), bővült Weöres (előbb 25, majd 29 verssel). Az 1972-esben pedig újdonság Károlyi Amy (4 verssel), Szabó Magda (3 verssel) és Lator László (5 verssel) jelenléte.

⁹³ Az eltolódó arányokról lásd például: PATAKY Adrienn, *A „népi szürrealista” és az újhollandok*, Irodalmi Szemle 2019/7–8., 23–43.

⁹⁴ „Gyertek lányok, öltözzetek fehérbe, / Szórnunk rózsát Rákosi Mátyás elébe! / Pusztuljon a reakció egy szálig, / Éljen Rákosi elvtárs sokáig!”

⁹⁵ *Látkép, gesztenyefával*, 245.

⁹⁶ Nemes Nagy gyerekversei közül többet megzenésítettek. Rövid soraiknak a ritmikusságuknak köszönhetően kórusműveknek – mint például a Balázs Árpád-féle *Bodzavirág* (amely a 2016-os, Oscar-díjas *Mindenki* című rövidfilm részeként nagy népszerűsége tett szert) – vagy épp popzenei feldolgozásra (például *Labda*, *Nyári rajz*, *Ugróiskola*, *Mit beszél a tengelice?*) alkalmasak. Ugyanezen okokból Weöres Sándor (gyerek)verseinek is számos zenei feldolgozása készült, a gyerekeknek szánt megzenésítések közül talán a legnépszerűbbek a nép- és popzenei jellegűek a Sebő együttestől Gryllus Vilmoson és a Kalákán át Halász Juditig (*Bóbita*, *Csiribiri*, *Őszi éjjel izzik a galagonya*, *Macska induló*, *Buba éneke*, *Ha vihar jó a magasból*, *Nyári este*, *Regélő* stb.).

Valami csörtet az éjszakában.
 Anyóka alszik kunyhó zugában.
 Valami csörtet,
 valami zörget –
 talán a szél vág neki a tölgynek –
 valami moccan,
 valami dobban –
 talán a jérce neszel az ólban,
 talán egy nyúlfi jár bozótban –
 valami csattan,
 valami pattan –
 talán lappantyú csőre-nyitatlan
 [...]

Az 1979-es *Szökőkút* rövidebb, kevésbé narratív (leszámítva a *Jeromos, a remeterákot*), könnyen mondogatható-szavallható verseket tartalmaz, amelyek a kisebb gyerekek számára is befogadhatók, megjegyezhetők, s fontos, hogy ezek sem csak a lélekre, hanem a fülre, s azáltal az egész testre hatnak, s immár a humort sem mellőzik. Több közülük megjelent a kötetbeli közlés előtt a *Kincskereső* című lapban. Hogy a gyerekversek, az életmű más darabjaival szemben mindenképp kiadásra: felkérésre vagy épp megrendelésre születtek, azt jól mutatja az is, hogy míg a költő életében kiadatlan „felnőttversek” száma száz fölötti, addig összesen öt gyerekversét (*Buda, Csillagszóró, Hol jártál?, Nagyon rövid utazás, Szóadásokcsi*) találta meg Ferencz Győző, a hagyaték gondozója, amelyek kötetében életében nem jelentek meg. Ezek közül a *Szóadásokcsi* egy „felnőttvers” változata, a *Csillagszóró* pedig elhangzott a Kossuth Rádió 1973-as karácsonyi gyermekműsorában, így tulajdonképpen összesen csak három, korábban nem ismert vers(vázlat) kézirat került elő. A gyerekverseire (a felnőtteknek szólókkal szemben) az is jellemző, hogy ritkán van fellelhető kéziratuk, legfeljebb tisztázatlanul ismert gépiratban (amely valószínűleg nem a szerzőtől származik, hiszen ő nem használt írógépet) vagy az sem – ezáltal a változatokról, a gyerekverseken eszközölt javítások-korrekciók mennyiségéről és gyakorlatáról nem sokat tudunk.

A kényszer szülte lehetőségnek a következménye tehát, hogy az említett szerzők a hatvanas években, s később is folytatták a gyerekközönségnek szánt művek írását, amelyek többsége könyv formában a Móra Kiadónál jelent meg. A Móra a hatvanas, hetvenes években, sikerei csúcán több tucat embert foglalkoztatott, mások mellett Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes vagy Lengyel Balázs számára nyújtott anyagi és publikációs lehetőséget, tehát szerkesztői munkát, illetve módot gyermekirodalmi művek megjelentetésére. A szerzők többsége azonban, mint a fenti körképből látszik, alapvetően nem gyerekíróként identifikálta magát, a legtöbben közben asztalfióknak írták „felnőttműveiket”, amelyeket (legalábbis jelentős részüket) szintén publikálni szerettek volna. Az 1957-ben induló *Kortárs* folyóirat is igyekezett helyet adni azoknak az íróknak és költőknek, akiket korábban elhallgattattak, így például Nemes Nagy is megjelent benne. Szintén szívesen közölt tőle anyagot a *Vigilia*, amely 1957

júniusában kapott engedélyt a megjelenésre (újra). „Bár a szerkesztésből akkor már oroszlánrészt vállaló Rónay Györgyöt erőszakkal eltávolították a laptól, és a békepapi mozgalom néhány képviselőjét is szerepeltetni kellett, mégis a lap segítette a keresztény értelmiség tájékozódását, egy modernebb egyházkép kialakítását, és fórumot biztosított az elhallgatott »polgári« íróknak.”⁹⁷ Rónay György 1969-es visszatérése után a *Vigilia* (ismét) az egyik legrangosabb lap lett hazánkban, a szépírók közül folyamatosan publikált itt például Nemes Nagy, Jékely, Rónay, Pilinszky, Mándy vagy Kodolányi János. Ezek a közlési lehetőségek azonban ritkaságszámba mentek, ezzel együtt is korlátozott volt az újholdások mozgásteret, még a hatvanas években is. A másik oldalról nézve, az egyik jelentés szerint viszont túl nagy a támogatottságuk, azzal, hogy Rónay egyrészt a *Vigiliában* biztosít nekik megjelenési lehetőséget, másrészt a kiadókkal is tartja a kapcsolatot, és gondoskodik számukra a fordításokról:

[...] a nyugati irodalom hazai közvetítése tekintetében mindenki másnál jobb e csoport helyzete, nemcsak Rónay révén, de a velük jóban lévő Rónai Ilus (Európa), Lator László (Móra), a Magvetőnél lévő Székely Magda, a Nagyvilágnál dolgozó Tóth Judit révén. A társaság beltágjai még [...] Rába György (rajta keresztül biztosítják pozíciójukat az Irodalomtörténeti Intézetben) [...]⁹⁸

A Politikai Bizottság egy 1957-es jegyzőkönyve az irodalmi helyzetről a nagyobb csoportosulásokon túl kisebb „csoportocskákat” említ: „kisebb csoportocskák is vannak. Így különösen a fiatalokból álló Új Hang csoport (Simon István), az egykori Új Hold csoportja (Weöres Sándor), a katolikus írók csoportja (Rónai György) stb.” Major Ottó 1957-es, hosszú, írásbeli hozzászólásában kifejtette véleményét róluk is:

A népfront nem lehet akármilyen szövetség. Irodalomban, mondjuk összefogás a századvég és századelő még köztünk élő derék mohikánjaival vagy az apolitikus fiatalokkal, vagy teszem azt, az Új Hold íróival. Anélkül, hogy kétségbevonám ezek létjogosultságát vagy akár részvételi jogukat az összefogásban – mint ahogy helyük van ebben a belső emigrációba vonult íróknak is s ehhez művekre van szükség, nem nyilatkozatokra – anélkül, hogy kétségbevonám részvételi jogukat, ők mégsem lehetnek tartópillérei a népfrontnak. A tartópillérek a munkások és parasztok képviselői: kommunista és népi írók.⁹⁹

A Magyar Írószövetség 1959-es újjáalakulásakor mégis tagjának választott több újholdas szerzőt,¹⁰⁰ noha magát az Újholdat is minimum „problematiszt kiadvány”-nak

⁹⁷ HORVÁTH Attila, *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Médiatudományi Intézet, Budapest, 2013, 90.

⁹⁸ „Juhász Lajos” ügynöki jelentése, idézi: SZÖNYEI, I. m., I., 683.

⁹⁹ Major Ottó felszólalása az 1957. júliusi íróaktíván = *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956–1963 (Dokumentumok)*, szerk. CSEH Gergő Bendegúz – KALMÁR Melinda – PÓR Edit, Osiris, Budapest, 1999 46–47.

¹⁰⁰ Vö. „Az esztéták, Újholdások közül Mándy Iván és Nemes Nagy Ágnes érdekel bennünket.” *A Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályának 1959. II. félévi munkaterve = Zárt, bizalmas, számozott*, 146.

tartották.¹⁰¹ Egy hatvanas évekbeli ismertetés szerint az újholdasokkal még mindig a „polgári ideológia” a probléma:

Különbféle válfajú polgári ideológiák továbbélése, jelenléte vehető észre nem egy kitűnő lírikusunknál: Weöres Sándor, Pilinszky János, Jékely Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Kálnoky László, Rába György legújabb verseiben is. A legnagyobb baj ezeknél a költőknél az ember és a világ viszonyának misztifikálása, az ismeretelmélet ősemberi lefokozottsága, a művészet etikai alapvetése iránti apatikus közöny. Világ választa el őket a humanista-szocialista költészet egyik legfontosabb alapvetésétől, a dialektikus fejlődésezsménytől.¹⁰²

Épp ezért minden ilyen szerző „veszélyes”, megfigyelendő, cenzúrázandó. Kiss István 1960-as feljegyzésében, amely az Írószövetség addigi munkájáról készült a Kulturális Alosztálynál „Szecsődi elvtárs” (Szecsődi Márton) számára, az olvasható, hogy

A mai magyar irodalom elvi problémái közül az Írószövetség a polgári esztétika érvényesülését, az ilyenfajta irodalom előretörését vetette fel. [...] Szerintünk ezek az írók (Hegedűs Géza, Szobotka Tibor, Szabó Magda, Nemes Nagy Ágnes, Illés Endre, Kolozsvári Grandpierre Emil, Bóka László, Bárány Tamás, Vas István, Pasuth László stb.)¹⁰³ nem teremtik, mert nem teremthetik meg a szocialista irodalmat, mert élményanyaguk a kispolgári világból való, sznobok és nincs élményanyaguk a munkás- és parasztleletből. Nem jutottak tovább, minthogy szembefordultak a fasizmus és a régi úri Magyarországgal, de általában nem sok hajlandóságot mutatnak a szocializmus, a proletárdiktatúra vállalására. Ma a megjelenéshez elég az 1945-ös álláspont is és nem kritérium a mai témával való foglalkozás. A könyvkiadás túlzott óvatosságából megnehezíti a mai politikai mondanivalójú művek kiadását. A Szövetség azt javasolja, hogy ezeket szorítsuk háttérbe, fogjanak össze a kommunista írók és kritikusok ennek érdekében, és inkább adjuk ki a népiesek haladó műveit.¹⁰⁴

A Jókai Klubot – amely helyiség a Szabadság-hegyen volt, s a XII. kerületi tanács rendelkezett vele – már korábban is szoros ellenőrzés alatt tartották, de 1963–64-ben, amikor külön bizottság szerveződött a klub köré (amelynek tagja volt Lengyel Balázs, Mészöly Miklós, Nemes Nagy Ágnes és Somlyó György), akkor „a bizottságot elcsapták [...] Aczél György rádörrent a XII. kerületi tanácsra”.¹⁰⁵ Egy 1965-ös jelentés

¹⁰¹ „Nem látni kritikát a múlt év sok problematikus kiadványáról (pl. az Új Holdasok jelentkezéséről).” Köpeczi Béla jegyzetei az *Élet és Irodalom* című lapról, 1958. január 4. = *Zárt, bizalmas, számozott*, 97.

¹⁰² *Irodalmunk helyzete és problémái*, idézi: STANDEISKY, I. m., 289.

¹⁰³ Weöres neve ugyan itt nem szerepel, de ismert Köpeczi Béla 1959-es feljegyzése, amelyben hezitált: „Vajon Weöres Sándor, aki közismerten apolitikus és költészetében a l’ art pour l’ art-t vallja, lehet-e tagja az Írószövetségnek?” Köpeczi Béla feljegyzése az írószövetség megalakításáról = *Zárt, bizalmas, számozott*, 120. Weöres tag lett, a „polgári irányzatok képviselői” közé sorolva.

¹⁰⁴ *Feljegyzés az írószövetség munkájáról* = *Zárt, bizalmas, számozott*, 156.

¹⁰⁵ Lengyel Balázs visszaemlékezése = *A „hatvanas évek” emlékezete. Az Oral History Archívum gyűjteményéből*, szerk. MOLNÁR Adrienne, 1956-os Intézet, Budapest, 2004, 100–102.

szerint, amelynek tárgya kifejezetten Lengyel és Nemes Nagy munkássága, Tóth Gyula azt írja, hogy nem merült fel velük kapcsolatban semmilyen magatartásbeli kifogás, ugyan az „Újhold-kör ideológiai felfogása ma sem szűnt meg náluk”, „kiadóink, tekintettel nagy szaktudásukra és lojális magatartásukra, szívesen dolgoznak velük.” Tóth Nemes Nagy műfordítói teljesítményéről is elismerően nyilatkozott: „a legnagyobbakhoz mérik, erényei közül elsősorban filológiai pontosságát emelik ki.”¹⁰⁶ Egy 1967-es, a Belügyminisztériumnak adott jelentés („Sárdi”-től) részletekbe menően jellemzi és csoportosítja a magyar írókat, így került a „Polgári derékhad” címszó alá, egy heterogén csoportba Örkény, Lengyel, Mándy vagy Nemes Nagy, mások mellett Karinthyval vagy Darázs Endrével. A szerző szerint a csoport tagjai a polgári érdekeket képviselik, a „párttal való bárminő nyílt konfliktus legóvatosabb kerülésével [...] nyíltan be nem vallott céljuk a polgári világnézet óvatos átmentése egy általuk remélt korszakba, amikor is a szocializmus megtér az »európaiság«-belébe, az európaiságon értsd a liberális burzsoáziát.”¹⁰⁷

Az Irodalmi Szakosztály tagjainak 1971-es évi jövedelemlistája alapján tudható, hogy ki mennyi pénzhez jutott. Ekkorra már sokkal jobb helyzetbe kerültek az újholdas szerzők, mint amilyenben az ötvenes években voltak – számukra „csak valamikor a ’70-es években értek véget az úgynevezett »ötvenes évek«.”¹⁰⁸ –, de a különbség még így is észlelhető, számokban mérhető:

Nemes Nagy Ágnes	39.815 Ft
Lengyel Balázs	67.673 Ft
Pilinszky János	95.625 Ft
Szabó Magda	217.250 Ft
Szobotka Tibor	44.606 Ft
Weöres Sándor	197.471 Ft
Károlyi Amy	34.147 Ft
Lakatos István	48.800 Ft
Mándy Iván	196.637 Ft
Mészöly Miklós	57.310 Ft
Ottlik Géza	53.528 Ft
Örkény István	470.100 Ft
Berkesi András	1.727.805 Ft
Déry Tibor	482.300 Ft
Devecseri Gábor	283.090 Ft
Illyés Gyula	955.044 Ft
Juhász Ferenc	621.293 Ft
Lukács György (özvegye)	508.400 Ft
Németh László	1.027.613 Ft ¹⁰⁹

¹⁰⁶ TÓTH Gyula, *Feljegyzés Siklós elvtársnőnek*, 1965. december 14. = *Írók pórázon*, 319.

¹⁰⁷ „Sárdi” ügynöki jelentése, 1967. október 25. Idézi: SZŐNYEI, I. m., I., 607.

¹⁰⁸ HAFNER Zoltán, *Az Újhold tagjai 1956-ban = Irodalom a forradalomban*, szerk. ANGYALOSI Gergely, Universitas, Budapest, 2008, 112.

¹⁰⁹ *Az Irodalmi Szakosztály tagjainak 1971-es évi jövedelme = Írók pórázon*, 501–516.

Röviden a magyar gyermek- és ifjúsági irodalom státuszáról az ötvenes évek után

Az 1960-as évekre némiképp megváltozott a magyar gyermekirodalom, de legalábbis a gyermekvers státusza és minősége. Ettől függetlenül ugyanúgy működtek, virultak a preskriptív pártirányítású fórumok, ilyen volt a szigorúan ellenőrzött Magyar Ifjúság című hetilap is, amely 1957 januárjától jelent meg, kiadója az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat (a KISZ saját kiadója), gondozója előbb a Magyar Forradalmi Ifjúsági Szövetség, majd még az első évben átkerült a KISZ-hez – amely egyébként számos másik lapot is kiadott, mint például: Füles, Pajtás –, és egészen 1989-ig náluk is maradt. A főszerkesztő a KISZ Intéző Bizottságának tagja volt.¹¹⁰

A KISZ Központi Bizottsága az 1972. augusztus 25-i ülésén az alábbiakban határozta meg az ifjúsági sajtó feladatát:

Az ifjúsági sajtónak lényegében hármast igényel: kielégítenie a mindenképp az ifjúság szocialista neveléséből a párt ifjúsági szövetségére háruló társadalmi követelményeket; a fiatalság, az egyes ifjúsági rétegek sajátos igényeit; valamint az ifjúság nevelésében meghatározó szerepet játszó társadalmi szervek, intézmények munkájának támogatását és a közvélemény orientálását. E hármast követelményeknek a sajtónk lényegében megfelel, elsősorban a *Magyar Ifjúság* és a *Pajtás*, az *Ifjúkommunista* és az *Úttörővezető*, de figyelemre méltó eredményeket mutathat fel e tekintetben az *Ifjúsági Magazin* és a *Világ Ifjúsága* is.¹¹¹

A legkisebbeknek pedig a Kisdobost és a Dörmögő Dömötört szánták. „Mindegyikük az adott korosztálynak megfelelő módon próbált agitálni: a Magyar Ifjúság a napi politikai kérdésekre koncentrált. Az Ifjúsági Magazin a KISZ-t népszerűsítette. A Világ Ifjúsága a KISZ nemzetközi ifjúsági magazinja volt, ezért a külföldi kommunista ifjúsági szervezeteket propagálta és természetesen a Világ Ifjúsági Találkozót. A Pajtás képes hetilapja 11–14 éveseknek készült, és az úttörő mozgalom népszerűsítésére szolgált, ezért direkt politikai cikkeket is közölt. A Kisdobosba is igyekeztek minél több propagandaanyagot becsempészni, pl. több számban is megpróbálták a szovjet hadsereget népszerűsíteni. Még a Dörmögő Dömötör, az óvodások lapja is igyekezett vizuális üzeneteket közvetíteni, pl. a vörös szalag gyakori ábrázolásával.”¹¹²

Az 1963-as *Magyar irodalmi lexikon* szerint ifjúsági irodalom „a gyermekek, a komolyabb művek befogadására még nem érett fiatalok számára alkotott, ezek igényét kielégítő szépirodalmi művek összefoglaló neve. Azok közé a művek közé, amelyeket szerzőjük eleve a gyermekeknek, az ifjúságnak szánt, elsősorban a népköltés altatódalai, gyermekmeséi, találós kérdései és ünnepi köszöntői tartoznak.”¹¹³

¹¹⁰ HORVÁTH, *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, 81.

¹¹¹ ZÁHONYI Ede, *A magyar úttörősajtó három évtizede 1946–1976*, Ságvári Endre Könyvszerkesztőség, Budapest, 1980, 31–32.

¹¹² HORVÁTH, *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, 82.

¹¹³ *Magyar irodalmi lexikon*, I., főszerk. BENEDEK Marcell, Akadémiai, Budapest, 1963, 488–489.

A *Világirodalmi lexikon* 1975-ben kiadott negyedik kötete már árnyaltabban fogalmaz, a szerzői intenciót figyelmen kívül hagyja, eszerint az ifjúsági irodalom (s külön szócikket közöl a gyerekirodalomról és a gyerekmeséről is)

[...] az ifjúság számára írott, átdolgozott vagy – akár az író szándékától függetlenül is – elsősorban az ifjúság körében kedvelt irodalmi művek összessége. Az „ifjúság” fogalma ebben az összefüggésben nehezen meghatározható, alsó-felső határai a történelmi-társadalmi helyzettel függően erősen változók lehetnek. Legáltalánosabban a 10 és 16 év közötti korosztályt számíthatjuk ide, nem feledkezve meg arról hogy a felső korhatárhoz ifjú már bejáratos lehet a „felnőtt irodalomba” is, az alsó határnál járó pedig még esetleg szívesebben nézeget képeskönyveket, hallgat előszóban előadott, kedvére formált meséket.¹¹⁴

1966-ban Tóth László az az évben megjelent gyermek- és ifjúsági könyvekről írva dicsérte a *Kozmosz-almanachot* (*Utak a Föld körül*), amelyet „Jó novellák, versek, rövidke tanulmányok és szép grafikák” tesznek vonzóvá, külön kiemelve, hogy a grafikai anyag „minden elismerést megérdemel”, mert „A modern művészet néhány reprezentáns alkotásának a bemutatása itt nem csupán betűhalmazt megbontó illusztráció, hanem tudatos nevelési eszköz, hasznos vállalkozás, hogy hozzászoktassák a fiatalok szemét a naturálistól eltérő ábrázolásmódhoz.” Kritikával illeti azokat a könyveket, amelyek „gyerekekről, de nem gyerekeknek” szólnak, s felveti, szükséges-e olyan témákat behozni a gyermekirodalomba, mint például Halasi Mária kisregénye (*A lépcsőháztól balra*), lásd apanélküliség (nagy dolog, hogy ilyen művek akkor egyáltalán megjelenhettek), szerinte „kérdés, hogy a gyerekirodalomnak kell-e – s így kell-e – ezeket a pedagógiai, sőt már-már társadalmi kérdéseket boncolgatnia, s borús hangulatok keltése helyett nem éppen az volna-e az ifjúsági irodalom feladata, hogy mindezeknek a problémáknak a tudatában, de nem feltétlen ábrázolásával, segítsenek e gyerekeknek szorongások nélkül megtalálni az életkorukhoz méltó szépségeket.”¹¹⁵

Az „1971-es ifjúsági törvény előkészítő munkálatai során kiderült: a magyar könyvkiadás általános fejlődését nem követte arányosan az ifjúsági és gyermekirodalomé. Az illetékes állami, párt- és ifjúságpolitikai szervek – természetesen – azonnali intézkedéssorozatot kezdeményeztek.”¹¹⁶ Ennek egyik eredménye az 1975-ben 39.800 példányban megjelent – később további kiadásokat megélt – *Nefelejcs. Szép magyar versek kisiskolásoknak* című antológia a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadónál, szerkesztője T. Aszódi Éva, felelős szerkesztője Lengyel Balázs volt. Ebben Weöres 26, Nemes Nagy 19, Rónay György 10, Károlyi Amy 4, Pilinszky 2 verssel szerepelt – amelyek viszont alapvetően nem gyerekversek voltak. 1977 elején a Kulturális Minisztérium Kiadói Főigazgatósága a Móra Ferenc Könyvkiadóval („gyermek- és ifjúsági irodalmunk kiadójával”) karöltve tájékoztatót tartott a Magyar Sajtó Házában, arról, hogy

¹¹⁴ *Világirodalmi lexikon*, IV., főszerk. KIRÁLY István, Akadémiai, Budapest, 1975, 738–741.

¹¹⁵ TÓTH László, *Gyermek- és ifjúsági könyvjáradások*, Népszabadság 1966. december 17., 9.

¹¹⁶ WAGNER, *Hová surran a gyík? A gyerekeket szolgálják*, Magyar Hírlap 1977. február 4., 4.

„akár a címlistát, akár az összpéldányszámot vesszük figyelembe – számottevő növekedést észlelhetünk”, továbbá

[h]a számba vesszük azt, hogy hazánk összlakosságának több mint húsz százaléka 14 éven aluli, további húsz százaléka pedig az ifjú korosztályhoz tartozik, megértjük a kiadó tevékenységét érintő figyelmet. Hiszen annak a kiadónak a tevékenységéről van szó, amely a magyar gyermek- és ifjúsági könyveknek több mint kilencven százalékát szolgáltatja. A jobbra törekvés egyik friss hajtása a Gyermek- és Ifjúsági Könyvszolgálat, amely segíti az eligazodást a legújabb termés rengetegében. Terveik között különféle rendezvények szerepelnek: rendhagyó órák, ankétok, vetélkedők, író–olvasó találkozók, kiállítások, irodalmi és vitaestek. Negyedévenként megjelenő Híradójuk pedig – amelynek emblémája a nyitott oldalak közé surranó gyík – korosztályok szerint ébreszt érdeklődést a könyv iránt, a tanuló vagy dolgozó fiatalok körében.¹¹⁷

A Magyar Hírlap 1986-ban tudósított arról, hogy megjelent a Gyerekműzsák című lap, ennek apropóján jegyzi meg a cikk, hogy „a gyerekkultúrának úgy kell önállósulnia, hogy közben a KULTÚRA – ha úgy tetszik a felnőttkultúra szerves részével váljék, éppúgy evidencia, mint az a sajátos tény, hogy mind ez ideig nem volt így.”¹¹⁸ Nem volt így, sőt, az ötvenes évek ezt a szakadékot csak mélyítette: hiszen míg számos szerző „felnőttversét” nem közölte, addig a gyerekeknek szánt műveiket igen, mintha azok nem befolyásolnák úgyszem a kultúrát, mintha azok jelentéktelenek volnának (paradoxon ugyanakkor az, hogy a manipulációt pedig éppen a kisgyermek „átnevelésével”, nekik szánt szövegekkel kezdték). Nemes Nagy így nyilatkozott később erről az időszakról, gyakorlatilag alkotói pályájának egészéről, amelyet mindvégig áthatott a politika:

Ténylegesen hat év háborút éltünk meg, tíz év személyi kultuszt – ezek mind körülbelüli évszámok és évmennyiségek –, köztük a háromesztendős irodalommal, amely viszont anyagilag meg egyéb nyomorúságban is eléggé nehéz volt. Ennek a korszaknak a végén pedig ott volt 56 és az 56 utáni néhány esztendő. A hatvanas évek kezdetén jutottunk el odáig, lassú-lassú enyhülés folyamatának részeseként, hogy kezdtük úgy érezni: már békében élünk. Nem volt egészen egyszerű ez az átmenet a húszesztendős háborúból a békébe. Alapérzésünk, amit a háborúban szereztünk, és amely később se szűnt (csak arra a bizonyos három évre valamennyire), a veszélyeztetettség volt. Ha pedig valaki egy életen át veszélyeztetett és másodrendű állampolgár, akkor ennek megvannak a pszichés következményei.¹¹⁹

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ *Gyerekműzsák. Új művészetpolitikai folyóirat*, Magyar Hírlap 1986. december 4., 4.

¹¹⁹ *Látkép, gesztenyefával*, 234–235.